

ARMS AND WEAPONS AT SARDIS IN THE MID SIXTH CENTURY B.C.

PROF. DR. C. GREENEWALT JR.

The arms and weapons presented in this article come from a single military context, which can be dated to the mid sixth century B.C. All items were buried under destruction debris, most of it from a massive fortification wall that protected the lower city of Sardis.

This wall, discovered in 1976 by Nancy and Andrew Ramage, is known from a segment about 150 m. long, of which relatively small parts have been excavated (Fig. 1). Its further course and its orientation with respect to the city are uncertain; if the continuation of the wall is marked by a chain of artificial mounds on the north side of the city site (where the Late Roman city wall was located and where a short segment of massive Archaic construction was uncovered in the only part of the chain excavated to date), the wall faced west and protected parts of Sardis to the east (Fig. 2). The wall proper is 20 m. thick at the base, and here and there still stands 10 m. high; it is built of stone (sandstone, schist, quartzite, limestone) and mudbrick, in places with a vertical stone face of roughly coursed or polygonal masonry, in others with a sloping face that has a low stone socle and coursed mudbrick above (Fig. 3). An earthwork as thick as the wall and preserved to the same height had been built against one side, perhaps as a glacis or *agger* to discourage mining and sapping (Fig. 4). A gate features a relatively narrow passageway (ca. 5.5 m. wide) and a "court," both faced with neatly-cut ashlar masonry in white limestone.

These fortifications were built in the late seventh century B.C., as is indicated by diagnostic (orientalizing and local) pottery recovered underneath their foundations or in their fabric. The wall was substantially destroyed in the middle of the sixth century B.C., when its upper parts were demol-

ished and dumped over its lower parts (thereby creating a thick matrix that preserved the latter). The chronological evidence again is essentially pottery, which includes parts or all of six Attic black-figure vessels as well as Attic black-glaze, Corinthian, and East Greek Ionian and Fikellura fragments, and which was recovered in different locations around the wall and either in dumped destruction debris or on the ancient occupation surface buried under that debris (for most of that pottery, Ramage 1986; Greenewalt, Ratté, and Rautman 1995: 18); consistent with the pottery evidence are Carbon 14 and tree growth ring dates respectively for carbonized grain (570 ± 50 radiocarbon years B.C.) and hunks of oak (still alive in 585 B.C., according to P. I. Kuniholm) recovered in destruction debris. Date and context suggest that the destruction is a result of the attack, capture, and partial sack of Sardis by the Persians in the 540s B.C. (Greenewalt 1992); in which case the weapons, which were recovered in or directly under destruction debris from the wall or contemporaneous with the wall destruction, would also belong to that historic event.

None of the arms and weapons in this article may be identified with one side or another in the conflict, much less with either "Lydians" or "Persians." Even if the orientation of the defenses was certain, a successful siege might have left offensive and defensive armament on both sides of the defense line; and if the armies of Croesus and Cyrus contained the non-Lydian and non-Persian troops that are reported by Herodotus (1.84) and Xenophon (*Cyropaedia* 6.2.9-11; 6.3.19-20; 7.1.30-45; 7.2.2-8), the arms and weapons could belong to other Anatolians and Near Easterners.

136 arrowheads come from destruction deposit

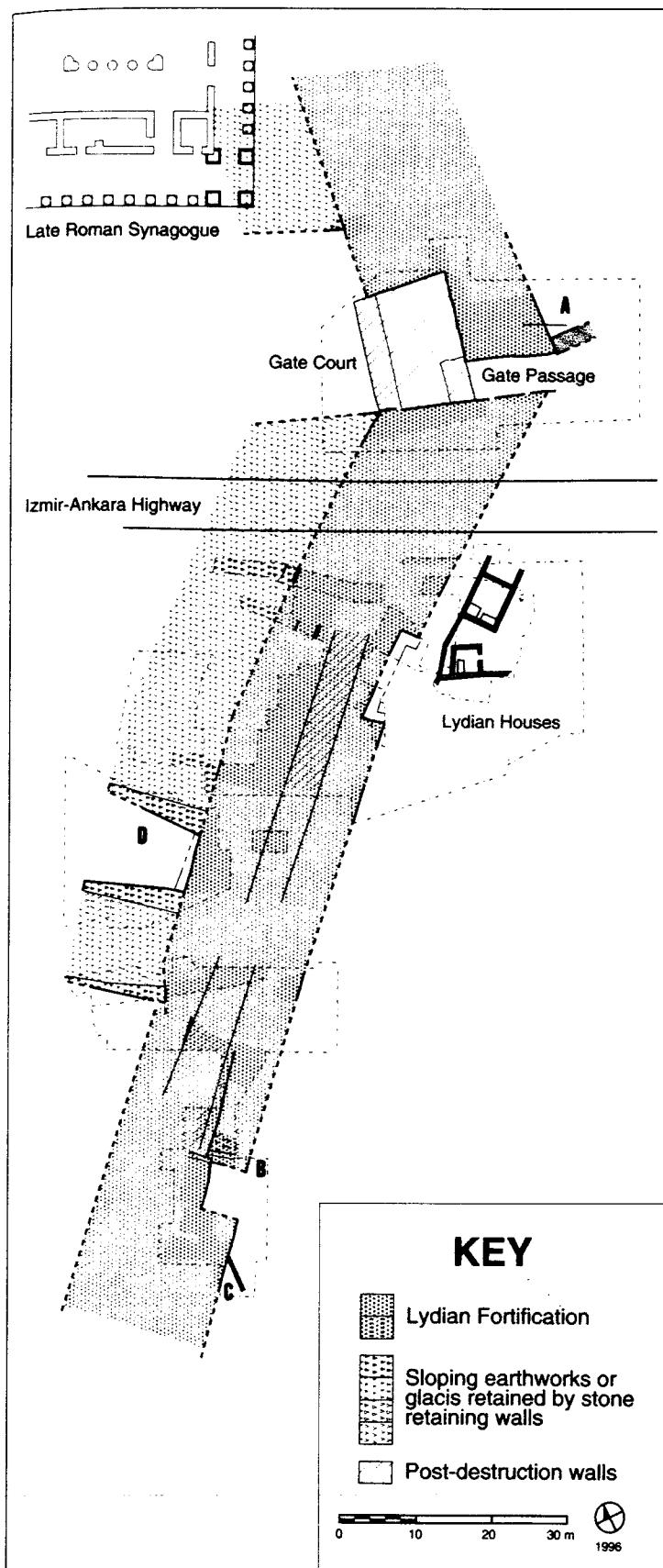

Fig. 1- Reconstructed schematic plan of Archaic fortification wall at Sardis, by P. T. Stinson and N. D. Cahill. (Letters A, B, C, D indicate findspots of arms and weapons.).

P. T. Stinson ve N. D. Cahill tarafından yapılan Sardis'deki Arkaik duvarın yeniden canlandırılmış şematik planı (A, B, C, D harfleri askeri techizat ve silahların buluntu yerlerini göstermektedir).

near the gate (Fig. 1 [A]); all of them concentrated in a relatively small zone, 6 m. on a side. The arrowheads (of which eight typologically distinctive types were inventoried M95.8:10298-M95.15.10305) belong to a discrete lot, which also included many large unshaped stones, about the size of watermelons, and fragments of some 30-40 pottery vessels, most of them 30% or more complete. Most of the arrowheads are about 3.5 cm. long; two are appreciably larger, nearly 10 cm. long as preserved, and may have been spearheads (Figs. 5-6). The majority (107) are iron, the rest (29) bronze; most if not all of the former have tangs, for insertion into the arrow shafts, the latter all appear to have sockets, into which the shafts would have been inserted. Four shape types are represented: leaf-shaped with central rib (24; with maximum width either at the middle of the blade or near the socket); trilobate (22), only in bronze; four-sided (87), only in iron; and flat (without rib; 2), only in iron. None of the arrowheads have spurs. The sockets of a few bronze arrowheads contain small holes, one per socket (Fig. 5).

Their combat context is less obviously dramatic than at some sites (like Gordian, where countless arrowheads penetrate the outer mudbrick face of a fortification wall in the Küçük Höyük, Young 1957:

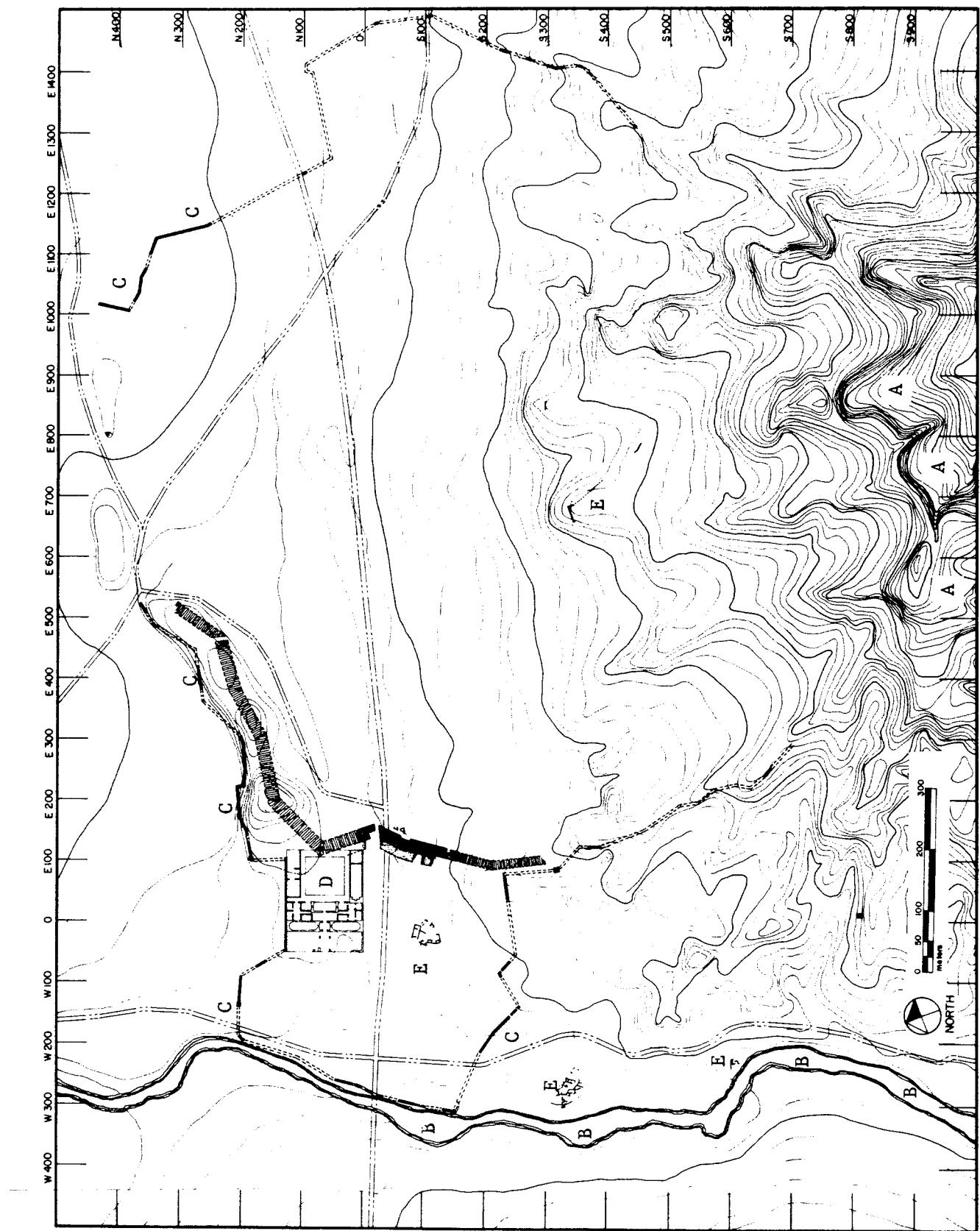

Fig. 2. Plan of Sardis, showing conjectural course of Archaic fortification wall, by P. T. Stinson. (A, Acropolis; B, Pactolus stream; C, Late Roman city wall; D, Roman Bath-Gymnasium complex, for reference; E, excavated remains of Archaic habitation). Front page.

Arkaik sur duvarının yönünü gösteren Sardis planı (A, Akropolis; B, Paktolus Çayı; C, Geç Roma sur duvari; D, referans olarak, Roma Hamam-Gymnasium kompleksi, ; E, Arkaik yerleşimin kazılmış kalıntıları) P. T. Stinson planı. (Karşı sayfa)

Fig. 3. Segment of Archaic fortification wall: east face looking west.

Arkaik sur duvarının bir bölümü: batıya bakan doğu yüz.

Fig. 4. City walls being mined by Assyrian soldiers in the ninth century B.C.: relief from the North West Palace at Nimrud, reign of Assurnasirpal II (883-859 B.C.). From Layard 1849: pl. 19 (detail).

M. Ö. IX.yüzyılda Asur askerleri tarafından kazılan sur duvarları: Nemrut'daki Kuzey Batı Sarayı'ndan kabartma, Assurnasirpal II (M. Ö. 883-859) hükümdarlığı zamanı. Layard 1849: pl. 19 (detay) dan alınmıştır.

324 and 1953: 164-66; and Nineveh, where one penetrated the skeleton of its victim outside a city gate, Stronach 1997: xx). The number of arrowheads may amount to no more than a quiverfull - Scythian *gorytoi* could hold twice or three-times as many (300, 463, Minns 1913: 182, 176; for Scythian quiver assemblages of 150, 50, and over 100 arrowheads, Minns 1913: 175, 221); the quantity is relatively large, however, for the small space (ca. 6 m. by 6 m.) where they were recovered. Bronze arrowheads were normally cast in piece molds, of which examples have been recovered (from Mosul and Carchemish; Coghlan 1952; Woolley 1921: 130-131, pl. 23); iron arrowheads would have been forged. The holes in the bronze arrowhead sockets have been variously explained: scars of spurs that broke off and in so doing pulled away the shaft wall where they had been attached; for pins that secured the arrowhead to its shaft; for chaplets that kept socket-hollow "plugs" centered in the molds during casting (Hodges 1964: 71 figs. 9, which shows a spear mold; perhaps Erdmann 1977: 9) or that prevent-

ed ejection of the "plugs" by hydrostatic pressure during casting. The "plugs" of the Assyrian arrowhead mold from -Mosul, now in the British Museum, however, were stationary and would neither have shifted out of center nor responded to hydrostatic pressure (Coghlan 1952: 163 and fig. 1).

The types represented in the Sardis arrowheads are common in Anatolia, Greece, the Near East, and South Russia. Examples have been recovered from contexts for which either Lydian or Achaemenid Persian combat has been proposed: at Gordion, in and around the Küçük Höyük fortification and associated with a Lydian attack of the mid sixth century B.C. (Young 1953: 164-166); at Old Smyrna in the siege mound and destruction stratum identified with the Lydian capture of ca. 600 B.C. (Nicholls 1958-1959: 129-134; Cook 1985); at old Paphos on Cyprus in and around the siege ramp identified with the Persian attack of 498-497 B.C. (Erdmann 1977: 4-20); and in Greece at Marathon, Thermopylae, and the slope of the

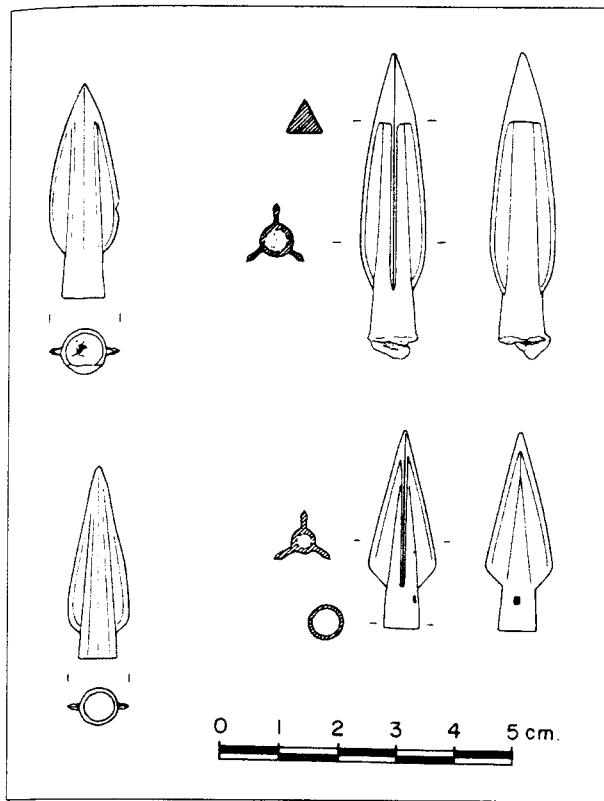

Fig. 5. Bronze arrowheads at scale of 1:1, drawn by C. S. Alexander: left, leaf-shaped; right, trilobate.

Bronz ok uçları (ölçü 1:1), C. S. Alexander tarafından çizilmiştir: solda, yaprak şekilli; sağda, üç kanath.

Athenian Acropolis and identified with the Persian wars of 490 and 480 B.C. (Forsdyke 1919; Sulimirski 1954: 303-304). At Old Smyrna, the bronze leaf-shaped type was primarily associated by Richard Nicholls with the Ionian defenders and the Bronze triangular type with the Lydian attackers because of arrowhead distributions in the siege mound and the settlement.

Shape and weight distinctions may signify target objectives: arrowheads with wide blades for "cutting into flesh, where little friction is met"; solid triangular or square-sided heads for penetrating leather and metal armor (Sulimirski 1954: 312; Petrie 1917: 34; Snodgrass 1963: 154; Erdmann 1977: 9). Arrowheads of the small size represented by most of the Sardis examples may originally have been designed for the composite bow (a laminated construction commonly of wood, sinew, and bone; Brown 1937; Mebert 1939; McLeod 1970); but by the sixth century B.C. small

arrowheads probably also were being shot from single-stave or "self" bows (McLeod 1982; Snodgrass 1964: 154) - so they are not reliable evidence for a particular bow variety - and in any case both composite and single-stave bows may have been used by both attackers and defenders at the siege of Sardis in the 540s. Extrapolation from these arrowheads about archery technology and cultural association is frustrated by factors that include the wide diffusion of arrowhead types, coincidences of different types within dis-

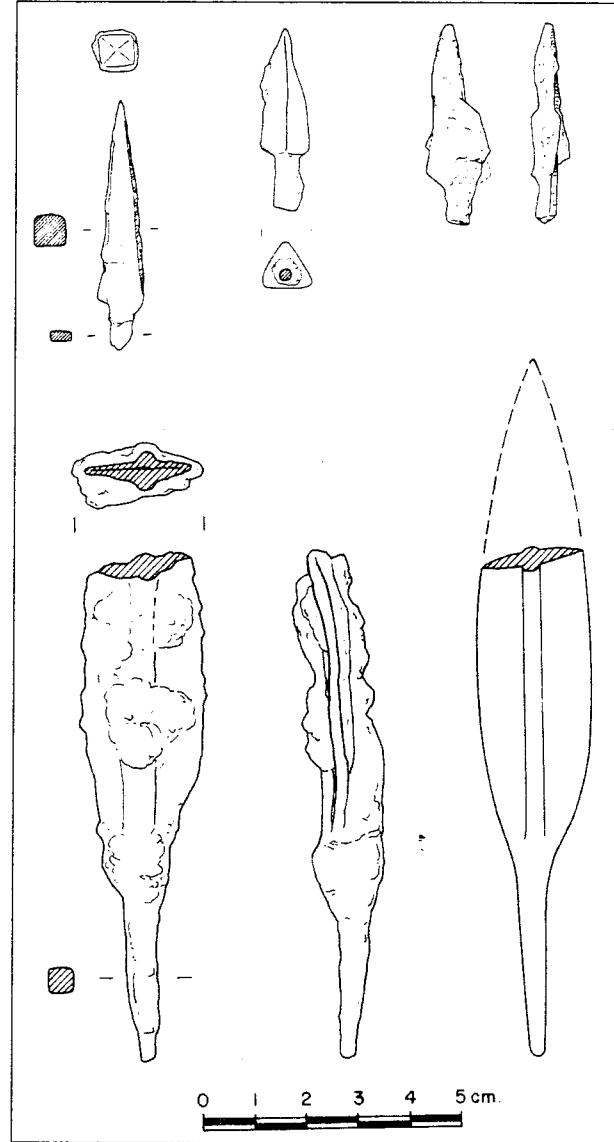

Fig. 6. Iron arrowheads at scale of 1:1, drawn by C. S. Alexander: above, triangular, four-sided, and uncertain form, large-size (spear head?).

Demir ok uçları (ölçü 1:1), C. S. Alexander tarafından çizilmiştir: üstte, üçgen, dört kenarlı ve belirlenemeyen form, büyük boyutlu (mızrak ucu?).

Fig. 7. Iron sabre. / Demir kılıç.

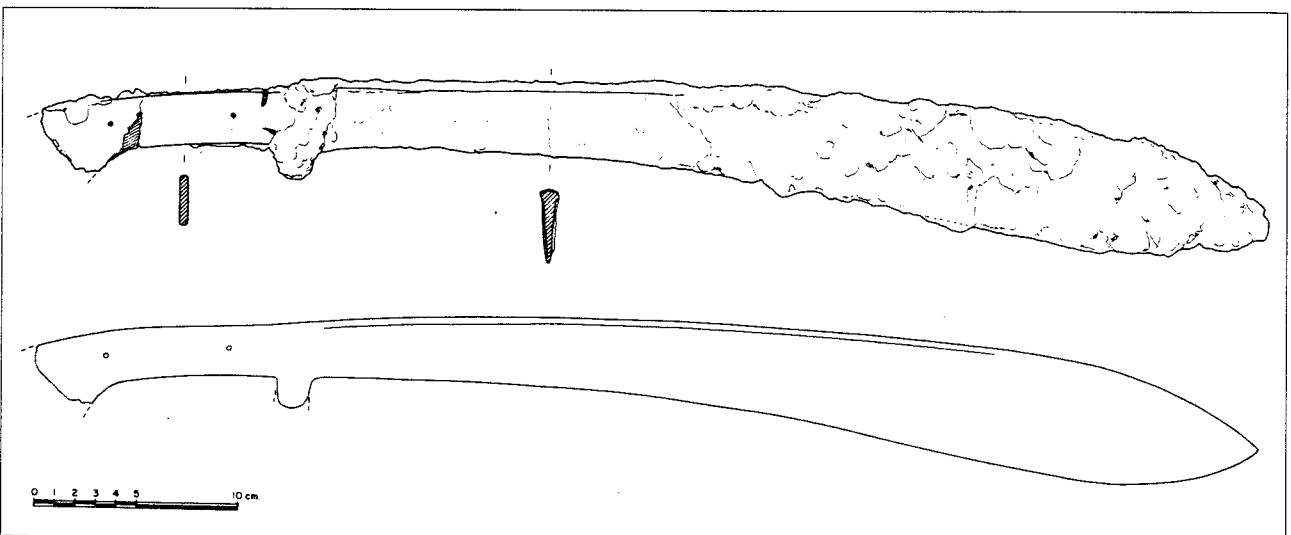

Fig. 8. Iron sabre, drawings by C. S. Alexander. / Demir kılıç, çizimler C. S. Alexander tarafından yapılmıştır.

crete assemblages (Sulimirski 1954: 312), the multi-cultural components allude for Persian and Lydian armies at the siege of Sardis, and the possibility of arrow exchanges between adversaries (like the arrow-to-spearhead exchange reported by Xenophon, *Anabasis* 4.2.28).

About 130 m. south of the gate and on the same side of the wall, an iron sabre was recovered resting on ancient ground surface under destruction debris (Fig. 1 [B], Figs. 7-8). The sabre (inventoried M95.7:10277) is badly corroded and may be missing the ends of its handle and cross guard, but otherwise is intact: 0.65 m. long. Excavator Elspeth McIntosh and conservator Dylan Smith conjectured that carbonized wood remains recov-

ered with it might belong to a scabbard, and that the sabre may have been sheathed where it came to rest. The cross guard extends beyond the line of handle and blade on only one side; the handle grip once had separate plates, which were attached by rivets.

A closely similar sabre, also of iron and nearly the same length (0.58 m., as sketched by the writer in 1964) was recovered from a tomb at Old Smyrna in excavations of Ankara University directed by Ekrem Akurgal; the excavator was Hikmet Gurçay, later for many years Director General of Antiquities and Museums in the Ministry of Culture. The same tomb also yielded Lydian pottery that was judged to be of mid sixth century-

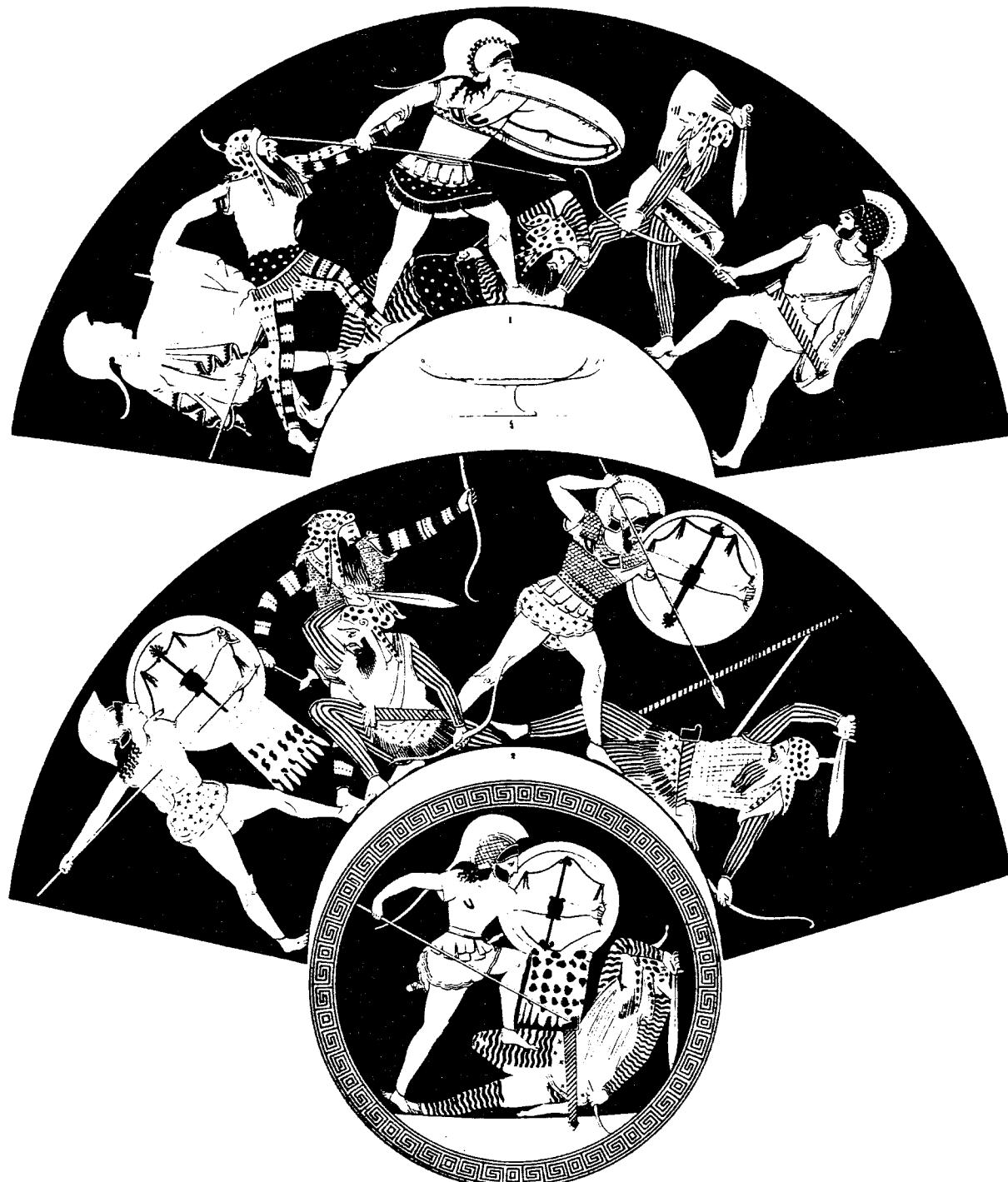

Fig. 9. Sabres used by footsoldiers in Greek and Asiatic dress, on an attic red-figure cup attributed to the Painter of the Paris Gigantomachy, ca. 470 B.C.; New York, Metropolitan Museum of Art 1980.11.21 (Bovon 1963: 582; Beazley, ARV² 417.4). From Gerhard 1847: pl. 166.

Paris Gigantomachy Ressamına (ca. M. Ö. 470) verilen bir Attika kırmızı figür kabı üzerindeki Yunan ve Asya tipi giyimli piyadeler tarafından kullanılan kılıçlar; New York, Metropolitan Museum of Art 1980.11.21 (Bovon 1963: 582; Beazley, ARV² 417.4). Gerhard 1847: pl. 166'dan alınmıştır.

Fig. 10. Sabres used by footsoldiers in Greek and Asiatic dress, on an attic red-figure cup attributed to the Triptolemos Painter, ca. 480 B.C.; Edinburgh 1887.213 (Bovon 1963: 581; Beazley, ARV2 364.46). From Hartwig 1893: pl. 56.

Triptolemos Ressamina (ca. M. Ö. 480) verilen bir Attika kırmızı figür kabı üzerindeki Yunan ve Asya tipi giyimli piyadeler tarafından kullanılan kılıçlar; Edinburgh 1887.213 (Bovon 581; Beazley, ARV2 364.46). Hartwig 1893: pl. 56'dan alınmıştır.

B.C. date (Cook 1958-1959: 31 n. 87; Akurgal 1962: 374). Most of the other sabres with similar curved blades that survive in the archaeological record come from Etruria and Spain; those from Etruria may be dated to the sixth and fifth centuries B.C. (and have a seventh-century prototype of different form, Stary 1979: 188-189, 192), those from Spain range from the fourth century B.C. into Roman times (Sandars 1912-1913: 231-258).

The Sardis and Old Smyrna sabres probably were used by infantry; according to John K. Anderson (personal communication, 1995) they are too short for effective use by cavalry, for whom the sabre (*machaira*, *kopis*) was recommended by Xenophon (*De Equitandi Ratione* 12.11). According to Xenophon (*Cyropaedia* 1.2.13) Persian foot-soldiers carried the sabre (*machaira* or *kopis*) for close fighting; and Attic red-figure vases of the first half of the fifth century B.C. show sabres wielded by foot-soldiers in both Greek and Asiatic dress (Bovon 1963; Figs. 9, 10). The sabre may have acquired symbolic prestige

in Athens because of its use, real or represented, by the Tyrannicides, Harmodius and Aristogeiton (Snodgrass 1967: 97-98); and it was the weapon (*machaira*) used by the Spartans in their final defense at Thermopylae (Herodotus 7.255). The Sardis and Old Smyrna sabres are the earliest curved swords of Asia, where a related form, the scimitar, became the most prestigious weapon of Islam and was tenaciously retained long after the introduction of firearms.

Another cutting implement that may have been a weapon is an iron sickle, which was recovered together with many iron items resting on ancient ground surface near the east face of the wall, about 18 m south of the sabre (Fig. 1, [C]. The sickle (inventoried M94.13:10201) has a blade 0.22 m. long and 0.035 m. wide at center, and a "wrap-around" handle socket 0.05 m. long, which is made in one piece with the blade; the socket has an inner diameter at its outer end of 0.0253 m. and a depth of 0.05 m. (Figs. 11, 12). The war

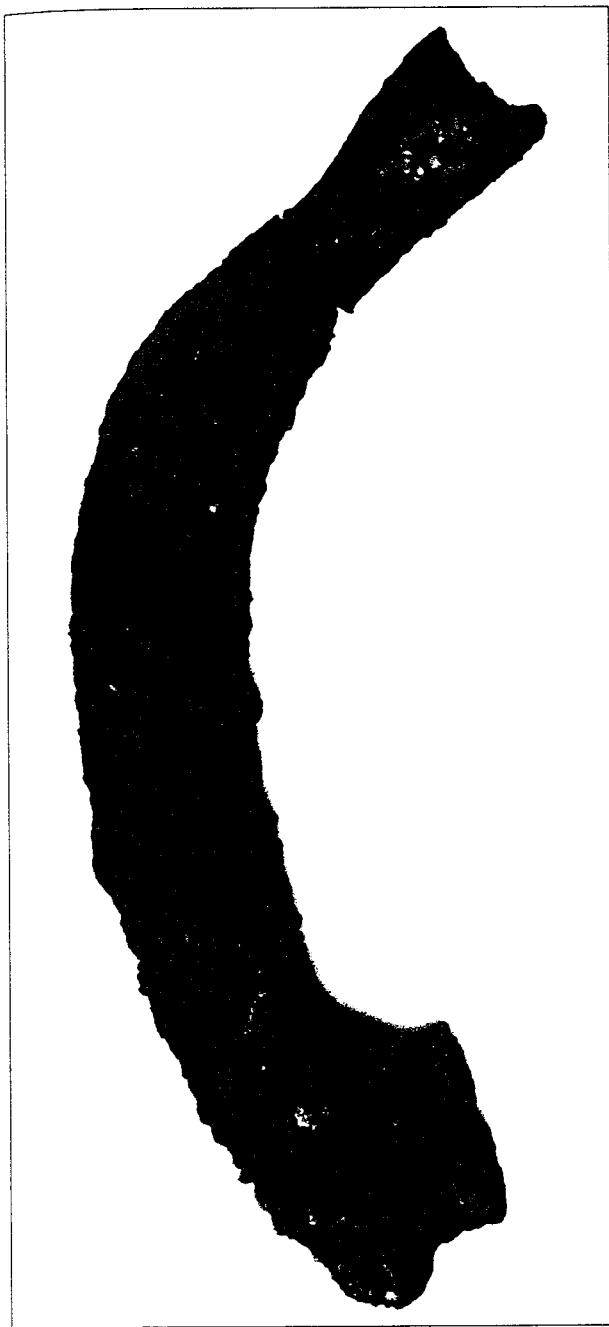

Fig. 11. Iron sickle (with adhering fragment of iron sieve).
Demir orak (demir süzgeç parçasıyla birlikte yapışık olarak).

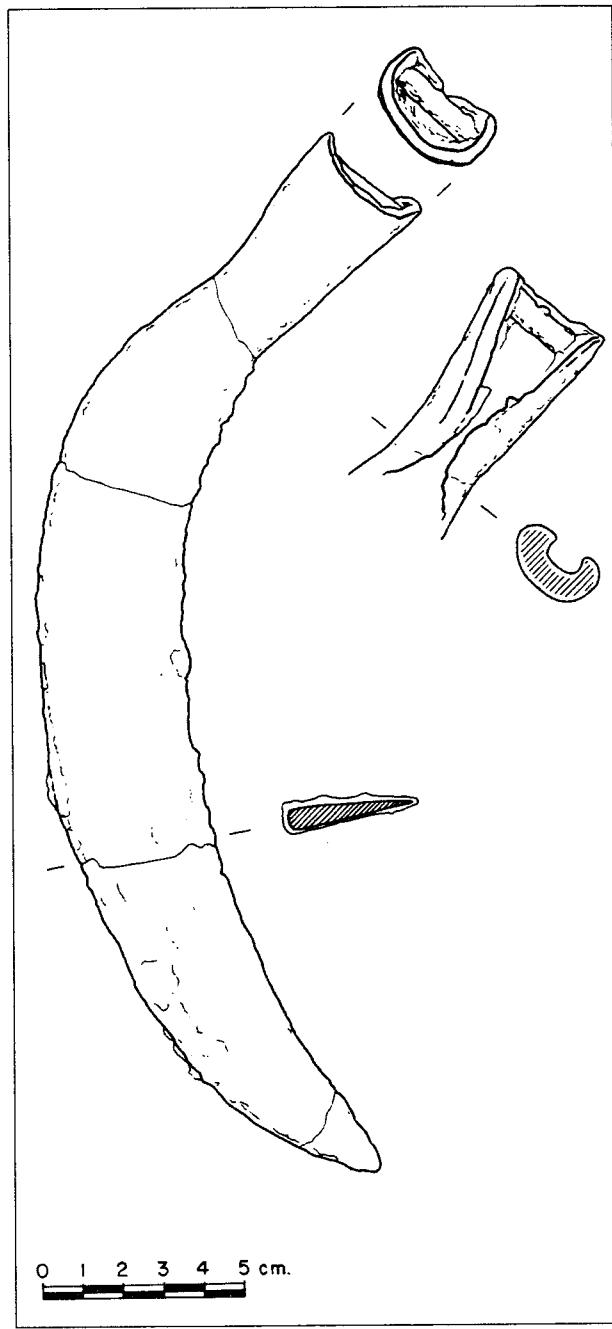

Fig. 12. Iron sickle, drawings by C. S. Alexander. (Right)
Demir orak, C. S. Alexander tarafından çizilmiştir.

sickle (*drepanon*) is attested for Anatolia and elsewhere, notably Spain, in ancient literature and art (Sekunda 1983, 1996; Ribera 1995: 33-34, 38-39 and references). The Sardis sickle is smaller than several short-handled examples depicted in Anatolian art, notably the relief once in Konya (Fig. 13), but in size, shape, and handle-socket

design it resembles sickle blades of the first century B.C. from Spain that have been identified as long-handled war sickles (Ribera 1995: 33-34, 38-39). A variant form, the spear-sickle (*dorudrepanon*), has an eastern and perhaps specifically Anatolian association in Greek vase painting, where it appears with Amazons and King Midas

Fig. 13. Limestone relief once in Konya. From Texier 1849: pl. 103.

Bir zamanlar Konya'da bulunan kireçtaşından yapılmış kabartma. Texier 1849: pl. 103'den alınmıştır.

(Sekunda 1983: 276-277), A sickle (*drepanon*) was used by a Carian esquire during the Ionian Revolt of 478 B.C. on Cyprus, to shear off the forelegs of a rearing cavalry horse (Herodotus 5.111-112; Sekunda 1983: 279; for Carians and Sardis, Pedley 1974, Greenewalt and Heywood 1992: 17,

25 n. 40). The long-handled sickle could be used, like the Medieval sackbut, to unhorse cavalry (Sekunda 1983: 278; Ribera 1995: 31 fig. 13), and in siege warfare to tear away battlements (*epalxeis*; Polybius 21.27.4). Some iron items in the Sardis assemblage that included the sickle, however, have no obvious military significance (e.g., a rectangular strainer, to which the sickle adhered when they were uncovered in excavation), therefore identification of the sickle as a war weapon must remain tentative.

The same assemblage of iron items also included parts of an animal-drawn vehicle that may have had a military function. Those parts (inventoried M96.12:10503 - M96.39: 10530) remain to be studied. Four felloe clamps (one was evidently strengthened or repaired with one or two additional plates), a nave band, two *omega*-shaped braces, three rein rings from a yoke, two pin bolts, and many nails have been identified in preliminary examination by Hande Kökten on the basis of similar parts excavated at Bin Tepe, Gordion, Salamis on Cyprus, and elsewhere; Fig. 14). According to Kökten, the wheel thickness of 0.0022 m. that is indicated by the most complete felloe clamp is more appropriate for a chariot than for a cart. The association of a chariot with a thick fortification wall reminds modern students of Herodotus's walls of Babylon, which had a corridor on top wide enough for a four-horse chariot (Herodotus 1.179; cf. Aristophanes, Aves 1124-1129). The two faces of the fortification wall at Sardis were far enough apart - at least in the 150 m.-long stretch that has been excavated - to accommodate vehicle traffic; but internal features, like the staggered platforms postulated by Philip Stinson, may have precluded such a corridor, and the presence of vehicle parts at the foot of the wall doesn't signify that they fell from above. The use of wheeled vehicles in fortification contexts is attested at Gordion, where remains of a wooden cart wheel and rope were recovered at the top of the Küçük Höyük fortifications, near wheel tracks in the contiguous mound that has been tentatively identified as a siege mound (Kohler 1980: 69, fig. 32; M. J. Mellink, personal communication 1996).

Remains of a helmet were recovered on the other side of the fortification wall at Sardis, buried in a thick deposit of destroyed and dumped fortifica-

Fig. 14. Iron parts from a wheeled vehicle.

Tekerlekli bir araca ait demir parçalar.

tion wall debris (Fig. 1, [D]). The helmet (inventoried M87.7.9444) may have belonged to a young man whose skeleton had been unceremoniously dumped nearby in the same debris; the formation and condition of his arm and neck bones suggested to physical anthropologist Melodie Domurad that he had been a soldier accustomed to carrying a shield and wearing a helmet. The helmet, although broken in many fragments and thoroughly corroded, was reconstructed, chiefly by conservator Ann Heywood, and has been reproduced in a full-scale facsimile by Christopher and Robert Smith of the Royal Armouries in H. M. Tower of London (Figs. 15-17). The skull-piece was made of eight wedge-shaped plates that evidently were riveted to an armature of radially-arranged ribs; hinged cheekpieces and a neck guard completed the basic form. Bronze and iron cords, articulated with bead-and-reel pattern and secured with rivets, formed decorative piping that contoured helmet edges and that both masked the seams and accented the construction of the skull-piece. A bronze, multi-part finial, secured by an iron cotter pin, featured eight tongues that restated the radial construction of the skull-piece (Fig. 17). There may have been a nose guard, but no obvious traces of one have

been recognized (Greenewalt and Heywood 1992; Greenewalt 1992). Attachment holes at the edges of skull-piece- (single, substantially complete) cheek-piece, and neck guard attest a helmet lining; evidently a lining of leather, as indicated by pseudodomorphs on the inside of the neck guard, which were identified as goat skin by Özcan Sarı, of the Aegean University.

The Radial design and construction of the skull-piece, which anticipate Late Roman *Spangenhelme* and *Strebenhelme* (Greenewalt and Heywood 1992: 12-14) are almost unknown before Roman times. The only other pre-Roman example known to the writer is another iron helmet, which was recovered in Old Smyrna and which may also have a Lydian connection if, as its excavator John K. Anderson thinks (personal communication 1991), it was abandoned there when Smyrna was captured by the Lydians during the reign of Alyattes (Cook 1952: 106 and fig. 12; Greenewalt and Heywood 1992: 12, 15).

At least some of these items are contemporaneous testimony to a violent struggle of the mid sixth century B.C. for control of Sardis, probably the historic one that resulted in the end of Lydian independence and the beginning of Persian rule in Anatolia.

M. Ö. VI. YÜZYIL ORTASINDA SARDİS'DE ASKERİ TEÇHİZAT VE SİLAHLAR

PROF. DR. C. GREENEWALT JR.

Çeviren : R. Gül GÜRTEKİN

Burada tanıtılan ve M. Ö. VI. yüzyıl ortalarına tarihlendirilecek olan askeri techizat ve silahlar tek bir buluntu kontekstinden gelmektedirler. Malzemenin hepsi, çoğu Sardis'in aşağı kentini korumuş olan masif sur duvarına ait tahribat enkazının altında örtülü kalmıştır.

1976 yılında Nancy ve Andrew Ramage tarafından ortaya çıkartılan bu duvar, küçük kısımlar halinde kısmen kazılmış olan yaklaşık 150 m. uzunluğundaki bir bölümden tanınmaktadır (Fig. 1). şehirle bağlantılı olarak, duvar devamının yönü ve konumu belirsiz bir durumdadır. Duvarın devamı şehrin kuzey kenarında bulunan yapay tepe sırasıyla (burada Geç Roma sur duvarı ve tarihlendirme yapmak amacıyla yapay tepe sırasının kazılan tek kısmında ortaya çıkartılan masif Arkaik yapının kısa bir bölümü yer almaktadır) belirlenmiş ise, duvarın batıya bakması ve doğuda Sardis'in alanlarını koruması gerekmektedir (Fig. 2). Asıl duvar, tabanda 20 m. kalınlığındadır ve halen farklı alanlarda 10 m. yüksekliğinde korunmaktadır. Duvar taştan (kumtaşı, şist, kuartz, kireçtaş) ve kerpiçten yapılmış olup, bazı yerlerde kabaca dizilmiş ya da polygonal taş duvar teknikli dikey yüzeye, diğerlerinde de alçak bir taş temel üzerine kerpiç sıralarından oluşan eğimli yüzeye sahip bulunmaktadır (Fig. 3). Duvar kalınlığına yakın bir ölçüde ve eşit yükseklikte korunan bir toprak yığını, çukur kazılmasını ve duvarı yıkmak için açılabilecek hendeği engellemek amacıyla, duvarın bir yüzüne karşı, belki de bir şev veya *agger* olarak yapılmıştır (Fig. 4). Sardis'de ortaya çıkan bir kapı, nispeten dar (ca. 5.5 m. genişliğinde) bir geçiş yolunu ve bir "avlu"nun varlığını ortaya koymaktadır. Her ikisi de (geçiş yolu ve "avlu") beyaz kireçtaşından yapılan düzgün kesimli kesme taş bloklu duvar yüzüne sahip bulunmaktadır. Bu sur duvarları, te-

mellerinin altında ya da içinde ortaya çıkartılan tarihleyici bilgi veren (orientalizan ve yerli) seramigin de gösterdiği üzere, M. Ö. geç yedinci yüzyılda inşa edilmiştir. Eldeki verilere göre bu duvar, VI. yüzyılın ortasında tahrip edilmiş ve üst kısımları yıkılarak alt bölümlerin üzerine yiğilmiştir (bu suretle de aşağıdaki kısmı koruyan kalın bir enkaz tabakası meydana gelmiştir). Burada da kronolojik veri esas olarak seramiklerden gelmektedir: Attika siyah firnisli seramikler ile birlikte, parçalar ya da bütün halde altı tane Attika siyah figür vazosu, Korinth, Doğu Yunan ve Fikellura parçaları duvar yakınlarındaki farklı alanlarda ve tahribat enkaz yığını içinde, ya da bu enkaz yığının altında kalan eski yerleşim zemininde ortaya çıkartılmıştır (bu seramiklerin çoğu için bkz, Ramage 1986; Greenewalt, Ratté ve Rautmann 1995: 18). Ayrıca, bu alan içerisinde seramiklerin verdiği tarih ile uyum içerisinde bulunan, sırasıyla karbonlaşmış tahlil (M. Ö. 570+50 radyokarbon yılları) ve meşe aacı parçaları (P. I. Kuniholm'a göre M. Ö. 585 yılında halen yaşamını sürdürmektedir) için yapılan Karbon 14 ve ağaç büyümeye halka tarihlendirmeleri de bulunmaktadır. Tarih ve kontekst durumu, tahribatın Persler tarafından M. Ö. 540'larda Sardis'e saldırılması, zap tedilmesi ve kısmen yağmalanması sonucunda meydana geldiğini ileri sürmektedir (Greenewalt 1992). Bu durum sonucunda, duvara ait ya da duvar tahribatıyla çağdaş olan tahribat enkazının içinde veya hemen altında ele geçen silahlar da bu tarihi olaya ait olmalıdır.

Bu makaledeki askeri techizat ve silahların hiçbir çarşımadaki bir taraf ya da diğeryle, diğer bir deyişle, "Lydialilar" ya da "Persler" ile ilişkilendirilememektedir. Savunmaların konumu kesin olsa bile, başarılı bir kuşatma, savunma hattının her iki tarafında da, saldırısı ya da savunma silah-

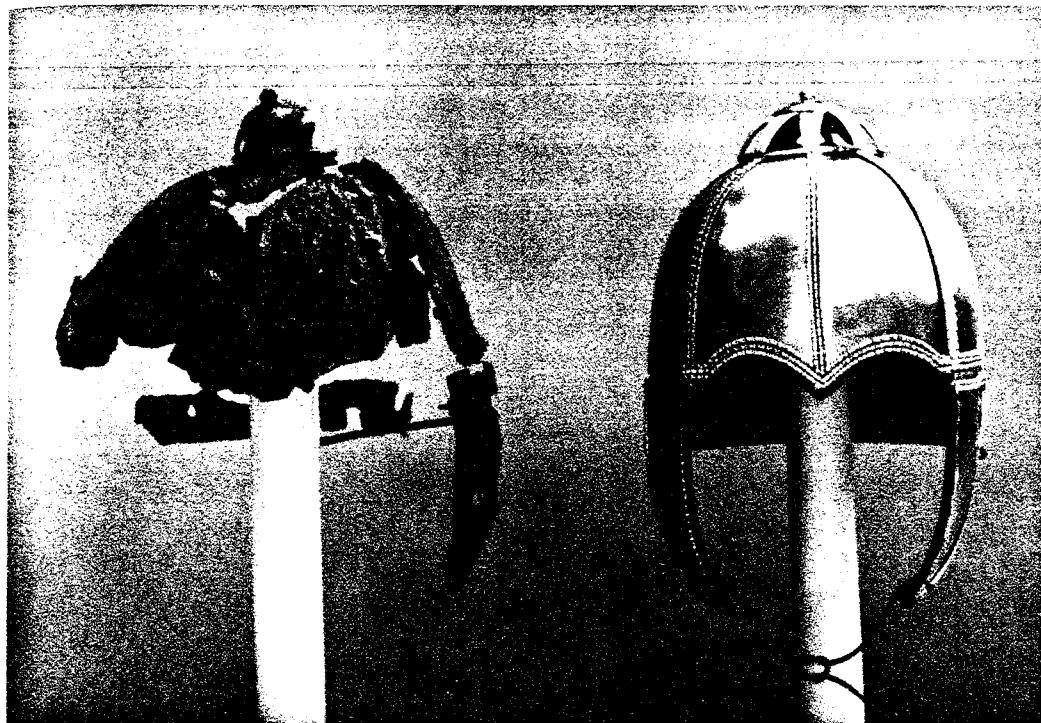

Fig. 15 Iron helmet with bronze trim, front view: at left, reconstructed original; at right, reconstruction by the Royal Armouries, H. M. Tower of London.

Bronz süslemeli demir miğfer, cepheden görünüm: solda, tekrardan birleştirilmiş orijinali; sağda, Royal Armouries, H. M. Tower of London tarafından yapılmış rekonstrüksiyonu.

lari bırakmış olmalıdır; ve Kyros'un veya Kroisos'un orduları, Herodotos (1.84) ve Ksenophon'un (*Kyropaidia* 6.2.9-11; 6.3.19-20; 7.1.30-45; 7.2.2-8) bildirdiği üzere, Lydialı ve Persli olmayan askeri kuvvetler içeriyor ise, askeri techizat ve silahlar diğer Anadolulu ve Yakın Doğu'lular'a ait olabilirler.

136 adet ok ucu kapının yakınlarında ortaya çıkan tahrip tabakasından gelmiştir (Fig.1 [A]); hepsi 6 m.'lik bir kenarda, nispeten küçük bir bölgede yoğunluk göstermektedirler. Ok uçları, (bunlardan tipolojik açıdan sekiz farklı tip envanterlenmiştir M95.8:10298-M95.15-10305) aynı zamanda birçok karpuz büyüklüğünde, şekillendirilmemiş iri taş ve çögünün %30 ya da daha fazlası tam olarak korunan 30-40 seramik vazo parçasının da birarada yer aldığı bir alandan gelmiştirlerdir. Ok uçlarının çoğu 3.5 cm. uzunluğundadır; iki tanesi farkedilebilir derecede daha büyüktür (korunduğu kadarıyla yaklaşık 10 cm.) ve bunlar mızrak uçları olabilirler (Fig. 5-6). Büyük bir kısmı (107) demir, gerisi (29) bronzdur; demir olanların hepsi değilse bile, çoğu ok sapının içine yerleştirilmesi için kullanılan pirazvanalara sahiptirler. Bronz olanların hepsinin, içine ok sapının yerleştirilmiş olması gereken yuvalara sahip oldukları görülmektedir. Dört form tipi temsil edilmek-

tedir: merkezi damarlı yaprak şeklinde olanlar (24; en büyük genişlik ya keskin kısmın ortasında ya da yuvarın yakınında bulunmaktadır); sadece bronzdan yapılanlarda görülen üç kanatlı olanlar (22); sadece demirden yapılanlarda görülen dört kanatlı (87) olanlar; ve sadece demirden yapılanlarda görülen düz (damarsız; 2) olanlar. Ok uçlarının hiçbirinde mahmuz bulunmamaktadır. Birkaç bronz ok ucunun yuvaları, bir yuvaya bir tane gelecek şekilde küçük deliklere sahiptirler (Fig. 5).

Savaşa ait buluntu konteksti diğer bazı yerleşimlere nazaran (örneğin Gordion'daki Küçük Höyük'te sur duvarının kerpiçten yapılmış dış yüzüne sayısız ok ucu saplanmıştır, Young 1957: 324 ve 1953: 164-66; ve Niniveh. Burada bir ok ucu şehir kapısı dışında, kurbanının iskeletinin içine girmiştir, Stronach 1997: xx) görünüşte daha az trajiktir. Ok uçlarının sayısı bir sadak dolusundan daha fazla değildir. İskitlerin gorytoi'u iki ya da üç kat daha fazlasını (300, 463, Minns 1913: 182, 176; 150, 50 ve 100'den fazla ok ucu içeren İskit sadak takımları için bkz., Minns 1913: 175, 221) taşıyabilmektedir. Ancak, ortaya çıktıığı küçük alana (ca. 6m.'ye 6m.) göre, bu miktar nispeten azdır. Bronz ok uçları normal olarak, örnekleri de ele geçen (Musul'dan ve Kargamış'tan, Coghan

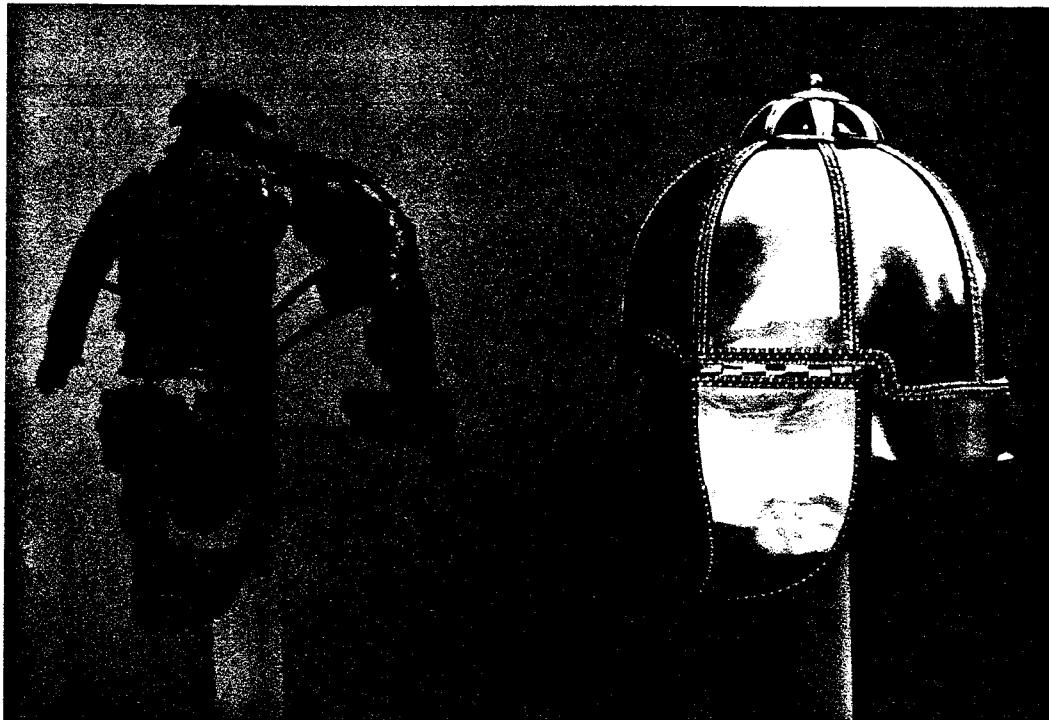

Fig. 16. Iron helmet with bronze trim, side view: at left, reconstructed original; at right, reconstruction by the Royal Armouries, H. M. Tower of London

Bronz süslemeli demir miğfer, yan-
dan görünüm:
solda, tekirdan
birleştirilmiş orijinali;
sağda, Royal
Armouries, H. M.
Tower of London
tarafından yapılmış
rekonstrüksiyonu.

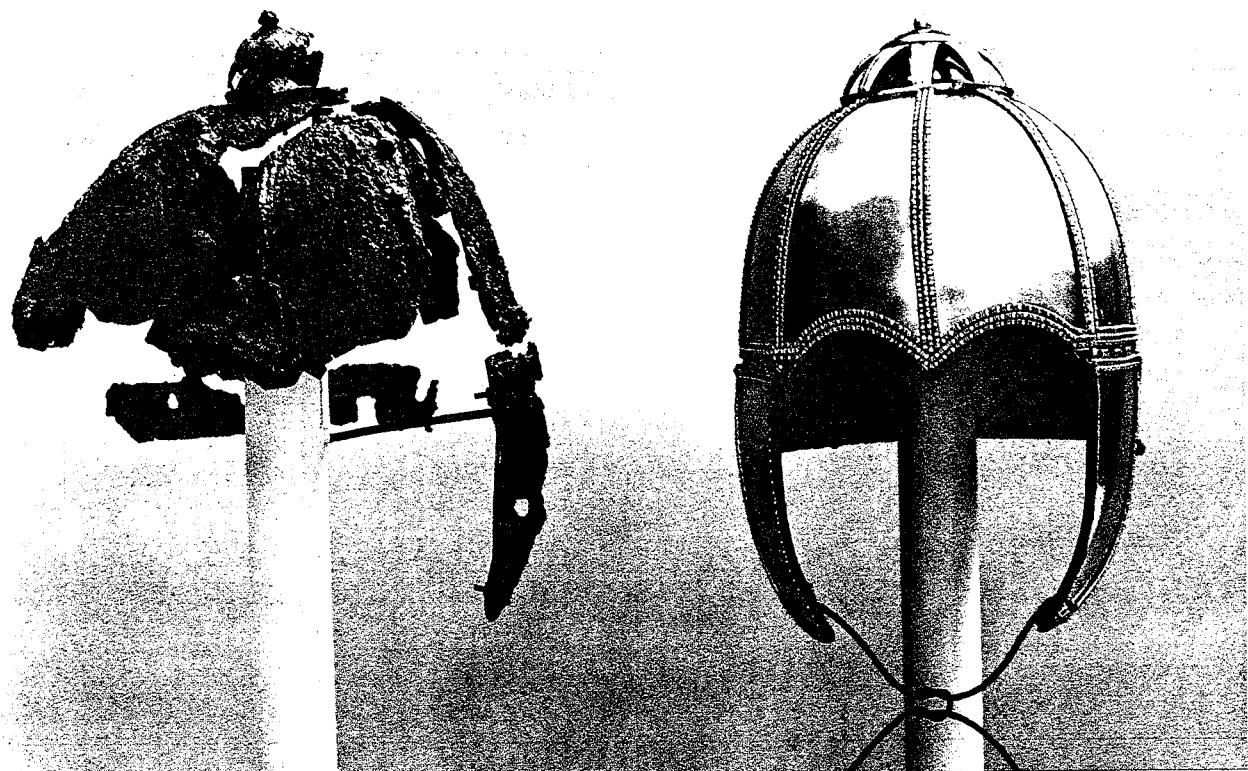
1952; Wooley 1921: 130-131, Pl. 23) parça kalıplarda dökme tekniğiyle yapılmışlardır. Demir ok uçları ise, dövme tekniğiyle yapılmışlardır. Bronz ok uçlarının yuvalarındaki delikler çeşitli şekillerde açıklanmıştır: bunlar kırılan mahmuzların izleridirler ve bu kırılmaya bağlanmış oldukları ok sapının cidarini koparmaktadırlar; bu delikler, ok ucunu okun sapına kadar koruyan pimler içindirler; delikler dökme esnasında, yuva boşluğu "tikaç"ının kalıplarda ortalanmasını sağlayan (Hodges 1964: 71 fig. 9, mızrak kalibini göstermekte; belki Edmann 1977: 9) ya da dökme esnasında hidrostatik basınç tarafından "tikaç"ların fırlamasını engelleyen halka şeklindeki zincirler içindirler. Bununla birlikte, Musul'da ele geçen ve bugün British Museum'da bulunan bir Asur ok ucu kalibine ait "tikaçlar" yerinde sabit durmaktadırlar ve bunlar ne merkezdeki yerlerinden oynamışlar ne de hidrostatik basınca direnç göstermişlerdir (Coghlan 1952: 163 ve fig. 1).

Sardis ok uçlarında temsil edilen tipler Anadolu, Yunanistan, Yakın Doğu ve Güney Rusya'da çok kullanılmışlardır. Lydia, ya da Akhaemenid-Pers savaşına ait olduğu öne sürülen kontekstlerde örnekler ortaya çıkmıştır. Bu kontekstler Gordion'da, Küçük Höyük sur duvarının içinde ve etrafında ve M. Ö. VI. yüzyıl ortalarındaki Lydia

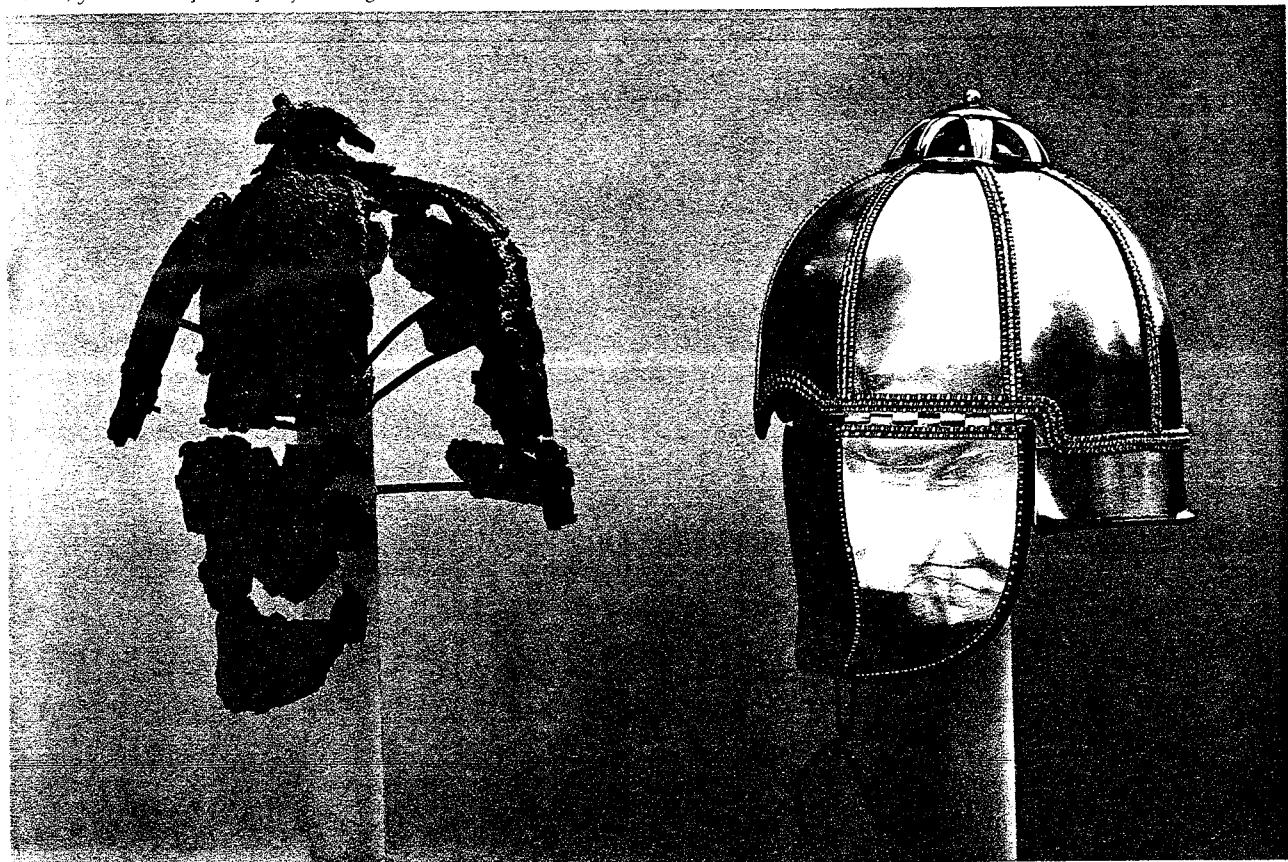
saldırısıyla ilişkili kontekstler (Young 1953: 164-166); Eski Smyrna'da, kuşatma tepesinde ve M. Ö. ca. 600'deki Lydia zaptıyla açıklanan tahribat tabakası buluntuları (Nicholls 1958-59: 129-134; Cook 1985); Kıbrıs'daki eski Paphos'da, M. Ö. 498-497'deki Pers saldırısıyla bağlantılı olarak kuşatma rampasının içinde ve etrafındaki kontekstler (Erdmann 1977: 4-20); ve Yunanistan'da Marathon, Thermopylai ve Atina Akropolü'ndeki yamaçta ve M. Ö. 490 ve 480'deki Pers savaşlarıyla bağlantılı olan kontekstlerdir (Forsdyke 1919; Sulimirski 1954: 303-304). Kuşatma tepesinde ve yerleşim alanında ele geçen ok uçlarının dağılımı nedeniyle, Eski Smyrna'da bronz yaprak şeklindeki tip, Richard Nicholls tarafından öncelikle İonialı savunmacılarla; bronz üç kanatlı tip ise, Lydialı saldırganlarla bağlantılı görülmüştür.

Ok uçlarında gözlenen form ve ağırlık farklılıklarını bu aletlerde hedeflenen amaçlara işaret etmektedir: geniş keskili ok uçları "deriyi yarmak için (burada küçük bir sürtünmeyle karşılaşılır)"; sağlam üç kanatlı veya kare kenarlı uçlar deri ve metal zırhi delip geçmesi içindir (Sulimirski 1954: 312; Petrie 1917: 34; Snodgrass 1963: 154; Erdmann 1977: 9). Sardis örneklerinin çoğunun temsil edildiği küçük boyutlu ok uçları, orijinalinde kompozit yay (çoğunlukla ahşap, kösele ve kemikten ya-

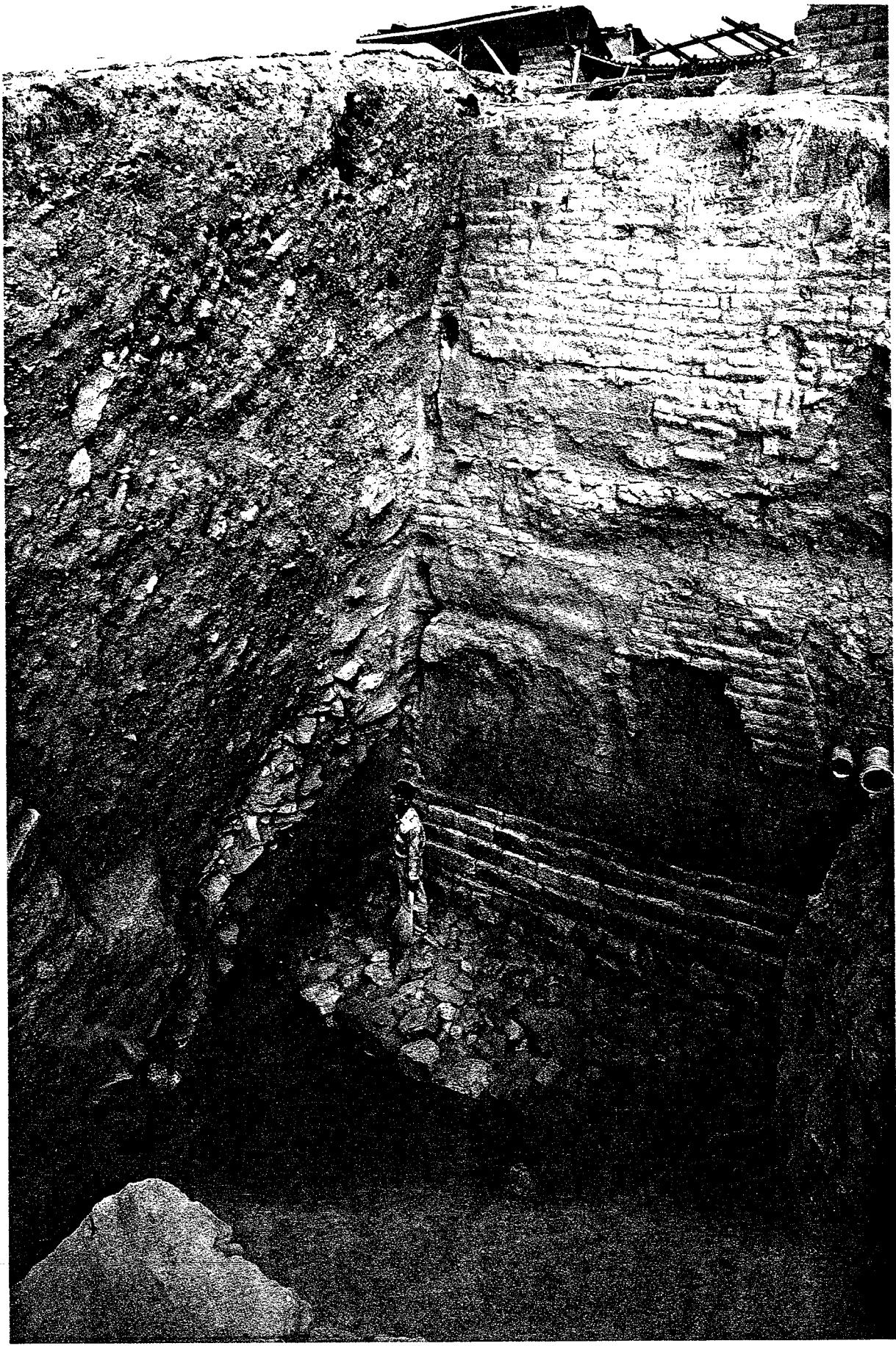
SARDES KAZILARI

1 - Iron helmet with bronze trim, front view: at left, reconstructed original; at right / Bronz süslemeli demir miğfer, cepheden görünüm: solda, yeniden birleştirilmiş orijinali; sağda.

2 - Iron helmet with bronze trim, side view: at left, reconstructed original; at right / Bronz süslemeli demir miğfer, yandan görünüm: solda, yeniden birleştirilmiş orijinali; sağda.

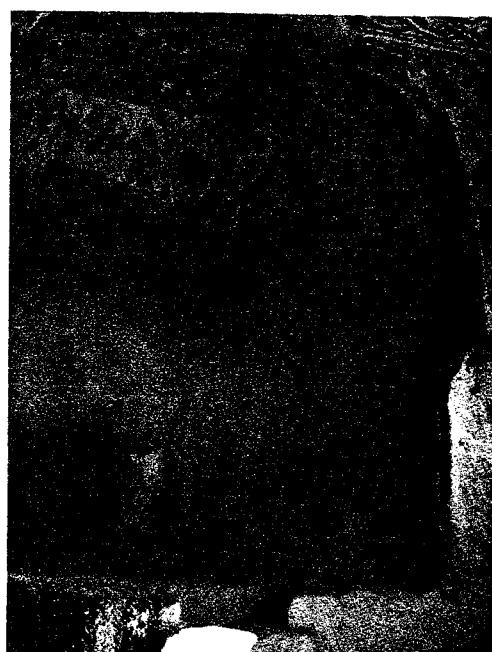

3- Segment of Archaic fortification wall: east face looking west. / Arkaik sur duvarının bir bölümü: batıya bakan doğu yüz.

HAGIOS BASILEOS KAYA KİLİSESİ

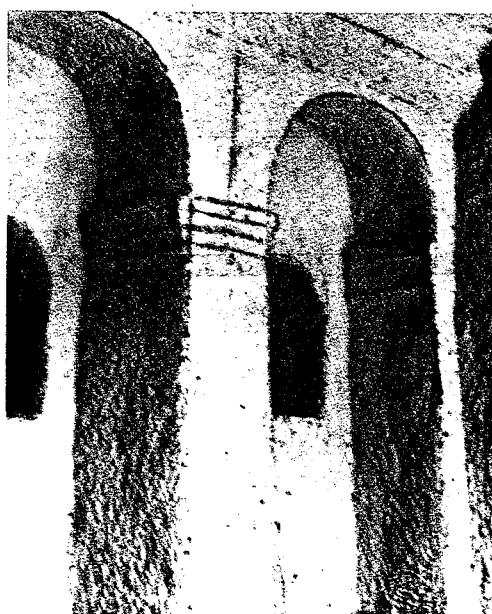
1

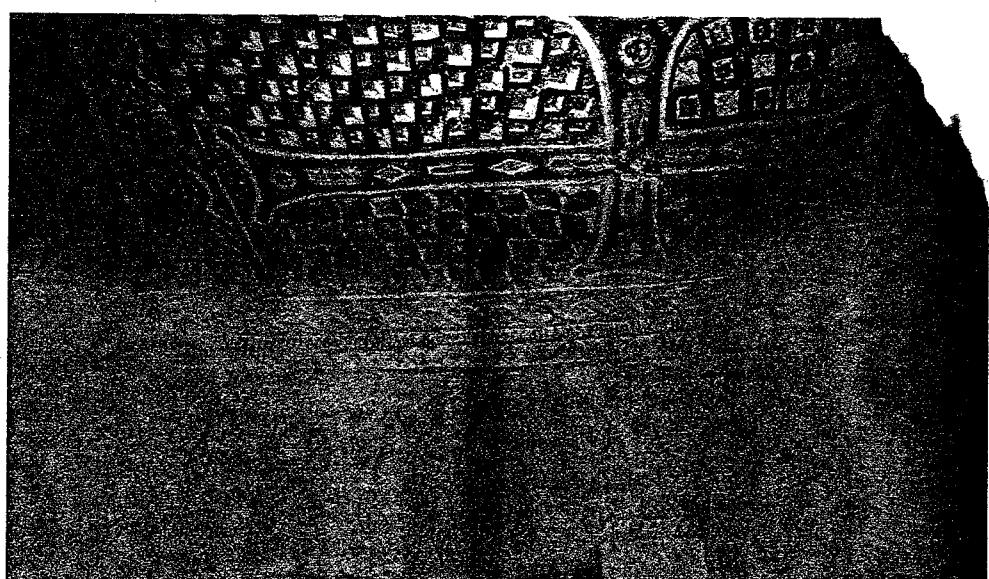
2

3

4

5

1- Hagios Basilieos Kilisesi'nin içinde yer aldığı büyük kaya külesi.

2- Güney nef apsisı.

3- Kuzey nef apsisı.

4- Kuzey nefin, kuzey duvarı.

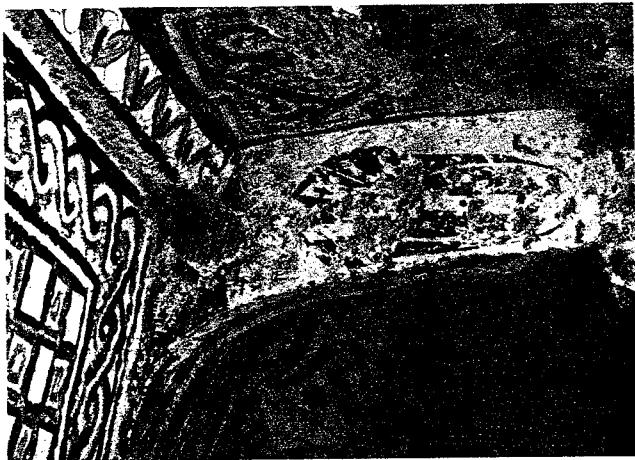
5- İki nef arasındaki kemerler ve örgü payeler.
(Foto.,
N. Başgelen)

6

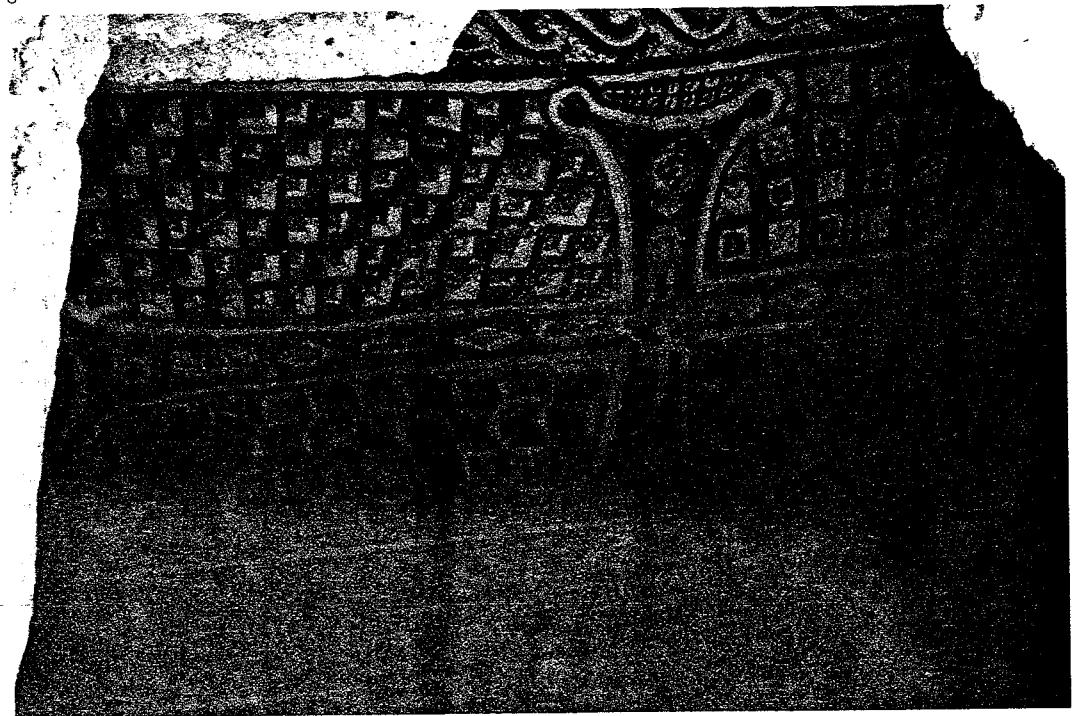
7

8

9

<10

6- Güney nef apsisinden bir ayrıntı.

7- Güney nefin apsis bezemesi.

8- Piskopos tasviri.

9- Güney nefin, güney duvarındaki giriş ve bezemeler
(Foto., N. Başgelen)

10- Güney nefin tavanı.

pılmış levhalı bir yapımdır; Brown 1937; Mebert 1939; McLeod 1970) için tasarlanmış olabilir; fakat, M. Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde, küçük ok uçları olasılıkla, aynı zamanda tek değnekli veya kendinden yaylı örneklerden de atılmaktaydı (McLeod 1982; Snodgrass 1964: 154); bu nedenle, ok uçları belli bir yay çeşidinin kullanıldığına işaret etmemektedir ve her durumda, hem kompozit, hem de tek değnekli yayarlar, gerek saldiranlar, gerekse de savunanlar tarafından 540'larda Sardis'in zaptında kullanılmış olabilirler. Bu ok uçlarının yardımıyla okçuluk teknolojisi ve kültürel bağlantılardaki dış etkiler hakkında elde edilebilecek bilgiler birçok açıdan engel görmektedir. Bu engeller arasında ok ucu tiplerinin geniş dağılımı, birbirlerinden ayrı buluntu grupları içerisindeki farklı tiplerin uyum göstermesi (Sulimirski 1954: 312), Sardis'in kuşatılmasında ileri sürüldüğü üzere, Pers ve Lydia ordularında yer alan kültür-lü bölgelerinin varlığı ve iki karşı taraf arasındaki olası ok ucu değişim tokusu (örneğin Xenophon, *Anabasis* 4.2.28'da belirtilen ok ucundan mızrak ucuna kadar yapılan değişim tokusu gibi) yer almaktadır.

Kapının yaklaşık 130 m. güneyinde ve duvar ile aynı tarafta, tahrifat enkazının altındaki eski zemin yüzeyinde bir demir kılıç ortaya çıkartılmıştır (Fig. 1 [B], Fig. 7-8). Kılıç (Envanter numarası: M95.7:10277) kötü bir şekilde korozyona uğramış olup, kabzasının ve balçığının uçları eksiktir. Bunu dışında sağlam olup, 0,65 m. uzunluğundadır. Kazıyı yapan Elspeth McIntosh ve konservatör Dylan Smith, beraberinde bulunan karbonlaşmış ahşap kalıntılarının kına ait olabileceğini ve kılıçın durduğu yerde kını içinde bulunduğu öne sürmektedirler. Balçak kısmını, kabza hızası seviyesinden daha öteye uzanmaktadır ve kılıçın tek tarafı keskindir. Kabza sapı perçinlerle birleştirilmiş birbirinden ayrı levhalara sahip olmalıdır.

Demirden yapılmış ve yaklaşık aynı uzunluğa sahip çok benzer bir kılıç, (yazarın 1964 yılındaki çizimine göre 0,58 m.) Ekrem Akurgal'ın başkanlığında Ankara Üniversitesi kazıları sırasında, Eski Smyrna'daki bir mezarda ele geçmiştir. Alanı kazan kişi, daha sonradan Kültür Bakanlığından, uzun yıllar Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yapan Hikmet Gürçay'dır. Bu mezarda aynı zamanda, M.Ö.VI. yüzyılın ortalarına ait olduğu düşünülen Lydia seramikleri de ortaya çı-

mıştır (Cook 1958-1959: 31n. 87; Akurgal 1962: 374). Arkeolojik kayıtlarda yer alan benzer eğri gövdeye sahip diğer birçok kılıç Etruria ve İspanya'da ele geçmiştir. Etruria'da bulunanlar M.Ö.VI. ve V. yüzyıllara tarihlendirilebilmektedirler (ve bunların VII. yüzyıl tarihli farklı forma sahip prototipi bulunmaktadır, Stary 1979: 188-189, 192). İspanya'dan gelenler dördüncü yüzyıldan Roma dönemine kadar olan bir zaman dilimine yayılırlar.

Sardis ve Eski Smyrna kılıçları olasılıkla piyadeler tarafından kullanılmış olmalıdır. John K. Anderson'a göre (özel bir görüşme, 1995) bu kılıçlar, Ksenophon'un önerisine göre (*Equitandi Ratione* 12.11) kılıç (*machaira, kopis*) taşıyan süvarilerin etkin bir şekilde kullanabilmeleri için fazlaıyla kışadırlar. Ksenophon'a göre (*Kyropaidia* 1.2.13), Pers piyadeleri yakın dövüşmeler için kılıç (*machaira* veya *kopis*) taşımaktaydilar. M. Ö. beşinci yüzyılın ilk yarısına ait Attika kırmızı figür vazoları hem Yunan, hem de Asya tipi giyimli piyadeler tarafından kullanılan kılıçları resmetmektedirler (Bovon 1963; Fig. 9, 10). Tyran Oldurenler, Harmodios ve Aristogeiton tarafından gerçekte ya da temsili olarak kullanılmışından dolayı kılıç, Atina'da sembolik bir saygınlığa sahip olmuş olabilir (Snodgrass, 1967: 97-98). Kılıç, İskitler tarafından onların Thermopyla'deki son savunmalarda kullandıkları silah (*machaira*) olarak karşımıza çıkmaktadır (Herodotos 7.255). Sardis ve Eski Smyrna kılıçları, Asya'nın en erken eğri gövdeli örnekleridir. Asya'da benzer bir forma sahip olan eğri pala Müslümanların en saygın silahlardan biri olmuş ve ateşi silahların gelmesinden çok uzun zaman sonrasında kadar vazgeçilmez bir silah olarak kalmıştır.

Bir silah olarak kullanılmış olabilen diğer bir kesici alet demir oraktır. Bir demir orak, kılıçın yaklaşık 18 m. güneyinde, duvarın doğu yüzü yakınlarındaki eski zemin yüzeyinin üzerinde birçok demir malzemeye birlikte bulunmuştur (Fig. 1, [C]). Orak (Envanter numarası: M94.13:10201) 0,22 m. uzunluğunda, ortada 0,035 m. genişliğinde bir bıçağa, ayrıca 0,05 m. uzunluğunda ve bıçakla birlikte tek parça halinde yapılmış olan "sarip sarmalayan" sap yuvasına sahiptir. Yuvanın dış kenarından alınan iç ölçüsü 0,0253 m. ve derinliği 0,05 m.'dir (Fig. 11, 12). Anadolu'da ve diğer yerlerde, özellikle İspanya'da, savaş oragnının (*drepanon*) kullanıldığına dair antik kaynaklarda

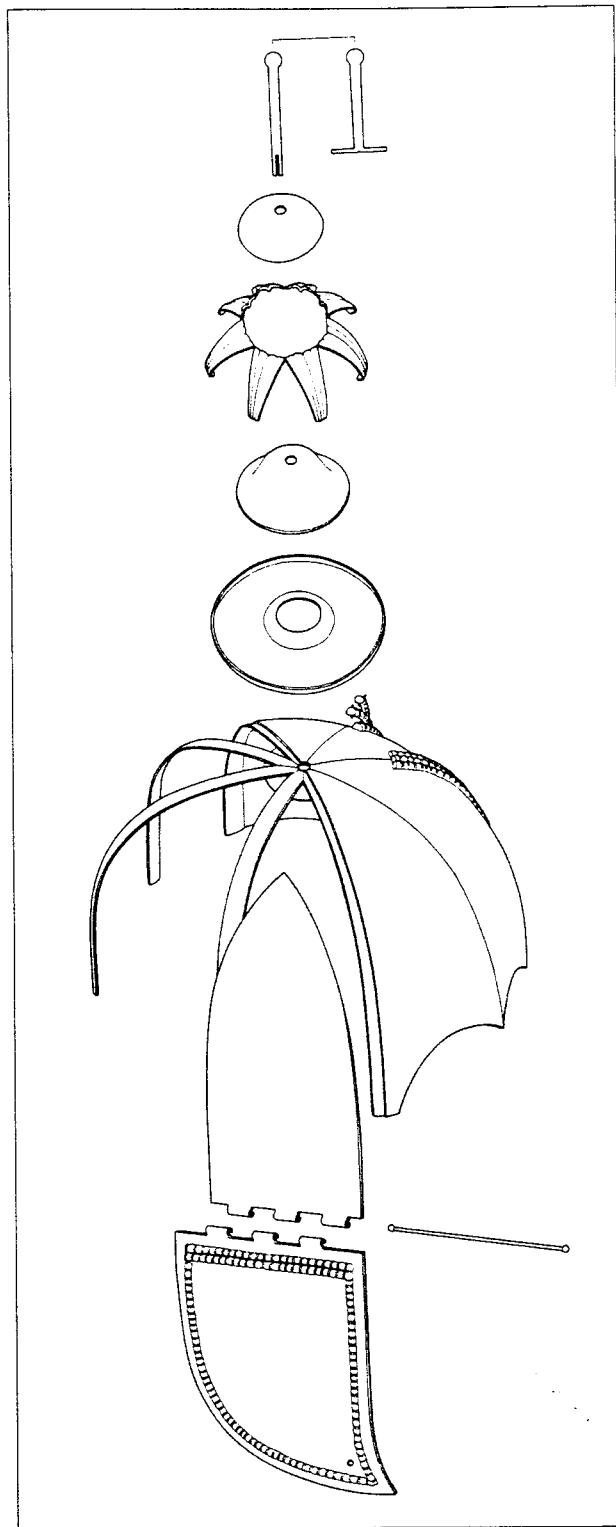

Fig. 17. Iron helmet with bronze trim, exploded reconstruction, drawing by C. S. Alexander.

Bronz süslemeli demir miğfer, bölümlendirilmiş rekontsrüksiyon, C. S. Alexander tarafından çizilmiştir.

ve sanatta veriler bulunmaktadır (Sekunda 1983, 1996; referanslarıyla birlikte Ribera 1995: 33-34, 38-39). Sardis orağı Anadolu sanatında tasvir edilen birçok kısa tutamaklı örnekten daha küçüktür. Özellikle bir zamanlar Konya'da bulunan kabartmada tasvir edilen (Fig. 13) ancak, ölçü, form ve tutamak yuvası şekli, İspanya'da ele geçen ve uzun tutamaklı savaş orakları olarak tanımlanan M. Ö. birinci yüzyıl orak keskileriyle benzerlik göstermektedir (Ribera 1995: 33-34, 38-39). Üzerinde Amazonlar ve Kral Midas ile birlikte tasvir edilen Yunan seramik örneklerinin gösterdiği üzere, bir farklı çeşit olan uzun saphı orak (*dorudrepanon*) doğulu, belki de özellikle Anadolu'lu bir bağlantıya sahip bulunmaktadır (Sekunda 1983: 276-277). Kıbrıs'ta, M. Ö. 478larındaki İonia ihtilali sırasında, Karialı bir at uşağı tarafından, şaha kalkan süvari atının ön ayaklarının kesilmesinde, orak (*drepanon*) kullanılmaktadır (Herodotus 5.111-112; Sekunda 1983: 279; Karialılar ve Sardis için bkz., Pedley 1974, Greenewalt ve Heywood 1992: 17, 25n, 40). Uzun saphı orak, süvariyi attan düşürmek (Sekunda 1983: 278; Ribera 1995: 31 fig. 13) ve savaş kuşatmasında, kale burcundaki mazgallı siperleri koparmak amacıyla (*epalxeis*; Polybius 21.27.4), Ortaçağ sakbutuna¹ benzer bir şekilde kullanılabilmektedir. Bununla beraber, Sardis buluntu grubunda yer alan, orak da dahil olmak üzere, bazı demir malzemeler hiçbir askeri önem taşımadalar (örneğin, kazı sırasında ortaya çıkarıldığında orağın yapışık olarak bulunduğu dikdörtgen formlu süzgeç gibi). Bu nedenle, orağın bir savaş silahı olarak tanımlanması bir fikir olarak kalmalıdır.

Demir malzemelerden oluşan buluntu grubu aynı zamanda, askeri işlevle sahip olabilecek olan ve hayvan gücüyle çalışan bir aracın parçalarını da içermektedir. Bu parçalar (Envanter numarası: M96.12:10503-M96.39:10530) üzerinde ileride çalışılacaktır. Hande Kökten tarafından, Bin Tepe, Gordion, Kıbrıs'ta yer alan Salamis'de ve diğer yerleşimlerdeki kazılar sonucunda ortaya çıkartılan benzer parçalar esas alınarak yapılan ilk incelemelerde, dört ispit keneti (bir tanesi, bir veya iki ek levha ile sağlamlaştırılmış ya da onarılmış), bir tekerlek başlığı bandı, iki *omega* şeklinde kenet, bir boyunduruğa ait üç tane dizgin halkası, iki pim civisi ve birçok çivi tespit edilmiştir (Fig.

1. Ortaçağ'da kullanılan ve trombona benzeyen bir müzik enstrümanı. İngilizcede *sackbut*, Fransızca *saquebute* (Ç.N.)

1983,
33-34,
tasvir
a küt-
lunan
ölçü,
le ge-
ak ta-
eriyle
4, 38-
şirlik-
i gös-
orak
hadod-
ekun-
ndaki
rafin-
in ke-
stadir
ariali-
ewalt
orak,
8; Ri-
, kale
nacyi-
ituna'
nunla
orak
er hiç
asın-
k bu-
'u ne-
iması

aynu
an ve
ni da
arası:
· cali-
Tepe,
diğer
kartı-
ince-
za iki
iştir),
e ke-
lkası,
(Fig.

müzik
C.N.)

14). Kökten'e göre, en iyi korunan ispit kenetinin gösterdiği üzere, 0,0022 m.'lik tekerlek kalınlığı yük arabasına kıyasla savaş arabasına daha uygun bulunmaktadır. Savaş arabasının kalın sur duvarıyla olan bağlantısı, modern araştırmacılar, dört atlı savaş arabası için yeterli genişliğe sahip bulunan duvarın üst kısmındaki bir koridoru olan ve Herodotos'un bahsetmiş olduğu Babil duvarlarını anımsattırmaktadır (Herodotos 1.179; karşılaşmak için bkz., Aristophanes, Aves 1124-1129). Sardis'deki sur duvarının iki yüzü, birbirlerinden yeteri kadar uzaktırlar. Bu durum, kazıldığı kadarıyla, araç trafiğini barındıracak şekilde, en azından 150 m. uzunluğundaki alanda gözlenmektedir. Ancak, içteki yapı elemanları, örneğin Philip Stinson'in ileri sürgüyü zikzagvari platformlar, böyle bir koridora izin vermemiş olabilir ve duvarın altındaki araba parçalarının varlığı da bunların yukarıdan düşüğüne işaret etmez. Sur duvarı buluntu kontekstindeki tekerlekli araçların kullanımı Gordion'da tespit edilmiştir. Burada, Küçük Höyük sur duvarlarının tepesinde ahşaptan yapılmış iki tekerlekli bir arabaya ait kalıntılar ve bir halat ortaya çıkartılmıştır. Küçük Höyük sur duvarları, kuşatma tepesi olarak algılanan bitişik tepedeki tekerlek izlerinin yakınlarında bulunmaktadır (Kohler 1980: 69, fig. 32; M. J. Mellink, özel görüşme 1996).

Sardis'deki sur duvarının diğer tarafında bir miğfere ait kalıntılar, tahrif edilmiş ve atılmış sur duvarı enkazının kalın dolgusunun içerisinde ele geçmiştir (Fig. 1 [D]). Miğfer (Envanter numarası: M87.7:9444), yakınlarında yer alan bir enkaza tören yapılmadan ceseti konan genç bir erkeğe ait olabilir. Kolunun ve boynunun şekli ve durumu, fiziki antropolog Melodie Domurad'a kişinin kalın taşıyan ve miğfer takmaya alışık olan bir asker olabileceği fikrini getirmiştir. Birçok parça bölünmüş ve bütünüyle korozyona uğramış olan miğfer, bilhassa konservatör Ann Heywood tarafından tekrardan birleştirilmiş ve H. M. Tower of London'daki Royal Armouries'den Christopher ve Robert Smith tarafından da tam boyutlu bir kopyası yapılmıştır (Fig. 15-17). Başlık kısmı, işin şeklinde yerleştirilmiş bobinlere perçinlenen testere ucu şeklindeki sekiz plakadan yapılmıştır; menteşe şeklinde yapılmış, oynar haldeki yanaklılar ve boyun koruyucusu temel formu oluşturmaktadır. Boncuk ve makara biçiminde şekillendirilmiş ve perçinlerle sağlamlaştırılmış bronz ve

demir şeritler, miğferin kenarlarını konturlayan süslü ince bantları meydana getirmektedir. Her ikisi de plakaların birleşme izlerini kapatmakta ve başlığı vurgulamaktadır. Yassı demir civi ile sağlamlaştırılmış olan çok parçalı bir bronz tepelek, başa oturan kısmın işin şeklindeki iskeletine uyum sağlayacak şekilde sekiz dilimden oluşmaktadır (Fig. 17). Burnu koruyan bir bölüm de olmuş olabilir, fakat belirli bir ize rastlanılmamıştır (Greenewalt ve Heywood 1992; Greenewalt 1992).

Geç Roma döneminin *Spangenhelme* ve *Strebenhelme*'si tipini yüzyıllar öncesinden kullanan (Greenewalt ve Heywood 1992: 12-14) başlığın işin şekli ve yapısı Roma dönemi öncesinde neredeyse hiç bilinmemektedir. Roma dönemi öncesine ait olan ve yazarın bildiği diğer tek örnek Eski Smyrna'da ele geçen başka bir demir miğferdir. Alanı kazan John K. Anderson'un düşündüğü üzere (özel görüşme, 1991) miğfer, Alyattes'in hükümlanlığı sırasında Lydialılar tarafından Smyrna'nın kuşatıldığı zaman bırakıldıysa (Cook 1952: 106 ve fig. 12; Greenewalt ve Heywood 1992: 12, 15), bu miğfer Lydia ile bağlantılı olabilir.

Bu malzemenin en azından bazıları, M. Ö. VI. yüzyıl ortasındaki, Sardis'in kontrolü için yapılan şiddetli bir mücadeleyle çağdaş delillerdir. Bu mücadele olasılıkla, Lydia bağımsızlığının sonuya ve Anadolu'daki Pers yönetiminin başlangıcıyla sonuçlanan tarihi olaydır.

BIBLIOGRAPHY / BİBLİYOGRAFYA

Akurgal, E.

1962 ; The Early Period and the Golden Age of Ionia. *American Journal of Archaeology* 66: 369-379.

Bovon, A.

1963, La Représentation des Guerriers Perses et la Notion de Barbare dans la I^e Moitié du Ve Siècle. *Bulletin de Correspondence Hellénique* 87: 579-602.

Brown, F. E.

1937, A Recently Discovered Compound Bow. *Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)* 9: 1-10.

Coghlan, H. H.

1962, Casting Moulds Made in Metal. *Man* 244-245.

Cook, J. M.

1952, Archaeology in Greece, 1951. *Journal of Hellenic Studies* 72: 92-112.

- 1958-1959, Old Smyrna, 1948-1951. *Annual of the British School at Athens* 53-54: 1-34.
- 1985, On the Date of Alyattes' Sack of Smyrna. *Annual of the British School at Athens* 80: 25-28.
- Erdmann, E.**
- 1977, *Nordosttor und Persische Belagerungsrampe in Alt-Paphos I. Waffen und Kleinfunde*. Ausgrabungen in Alt-Paphos auf Cypern 1. Konstanz: Universitätsverlag.
- Forsdyke, E.**
- 1919-1920, Some Arrow-heads from the Battlefield of Marathon. *Proceedings of the Society of Antiquaries of London* 32: 146-158.
- Gerhard, E.**
- 1847, *Auserlesene Vasenbilder hauptsächlich Etruskischen Fundorts III*. Berlin: G. Reimer.
- Greenewalt, C. H., Jr.**
- 1992, When a Mighty Empire was Destroyed: The Common Man at the Fall of Sardis, ca. 546 B.C. *Proceedings of the American Philosophical Society* 136: 247-271.
- Greenewalt, C. H., Jr. and Heywood, A. M.**
- 1992, A Helmet of the Sixth Century B.C. from Sardis. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 285: 1-31.
- Greenewalt, C. H., Jr., Ratté, C., Rautman, M. L.**
- 1995, The Sardis Campaigns of 1992 and 1993. *Annual of the American Schools of Oriental Research* 53: 1-36.
- Hartwig, P.**
- 1893, *Die Griechischen Meisterschalen der Blüthezeit des strengen rothfigurigen Stiles*. Stuttgart: W. Spemann.
- Hodges, H.**
- 1964, *Artifacts; an Introduction to Early Materials and Technology*. London: John Baker.
- Kohler, E. L.**
- 1980, Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion. Pp. 65-89 in *From Athens to Gordion; the papers of a memorial symposium for Rodney S. Young*, ed. K. DeVries. University Museum Papers 1. Philadelphia, PA: The University Museum, University of Pennsylvania.
- Layard, A. H.**
- 1849, *The Monuments of Nineveh*, 1. London: John Murray.
- McLeod, W.**
- 1965, The Range of the Ancient Bow. *Phoenix* 19: 1-14.
- 1970, *Composite Bows from the Tomb of Tutankhamun*. Tutankhamun's Tomb Series III. Oxford: Griffith Institute.
- Mebert, H.**
- 1937-1939, Der Assyrische Angular-Bogen als Kriegs-und Jagdwaffe. *Zeitschrift für Historische Waffen-und Kostümkunde* 15:96-100.
- Nicholls, R. V.**
- 1958-1959, Old Smyrna: The Iron Age Fortifications and Associated Remains on the City Perimeter. *Annual of the British School at Athens* 53-54: 35-137.
- Petrie, W. F.**
- 1917, *Tools and Weapons*. London: British School of Archaeology in Egypt.
- Ramage, N. H.**
- 1986, Two New Attic Cups and the Siege of Sardis. *American Journal of Archaeology* 90: 419-424.
- Ribera i Lacomba, A.**
- 1995, La Primera evidencia arqueológica de la destrucción de Valentia por Pompeyo. *Journal of Roman Archaeology* 8: 19-40.
- Sandars, H.**
- 1912-1913, The Weapons of the Iberians. *Archaeologia* 64: 205-294.
- Snodgrass, A.**
- 1964, *Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze Age to 600 B.C.* Edinburgh: University.
- 1967, *Arms and Armour of the Greeks*. Aspects of Greek and Roman Life, ed. H. H. Scullard. London: Thames and Hudson.
- Sekunda, N. V.**
- 1983, *The Rhomphaia, a Thracian Weapon of the Hellenistic Period*. Pp. 275-288 in *Ancient Bulgaria: Papers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria*, University of Nottingham, 1981, ed. A. G. Poulter. Part. 1. Nottingham: University of Nottingham.
- 1996, Anatolian War-Sickles and the Coinage of Etenna. Pp. 9-17 in *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, ed. R. Ashton. Royal Numismatic Society Special Publication 29. British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 17. London: Royal Numismatic Society.
- Stary, P. F.**
- 1979, Foreign Elements in Etruscan Arms and Armour: 8th to 3rd centuries B.C. *Proceedings of the Prehistoric Society* 45: 179-206.
- Stronach, D. B.**
- 1997, Notes on the Fall of Nineveh. Pp. 307-324 in *Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7-11, 1995*, eds. S. Parpola, R. M. Whiting. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Sulimirski, T.**
- 1954, Sythian Antiquities in Western Asia. *Artibus Asiae* 17: 282-318.
- Texier, C.**
- 1849, *Description de l'Asie Mineure*, II. Paris: Didot Frères.
- Young, R. S.**
- 1953, Making History at Gordion. *Archaeology* 6: 159-166.
- 1957, Gordion 1956: Preliminary Report. *American Journal of Archaeology* 61: 319-331.

BAZI BULGULAR IŞIĞINDA FRİG SERAMİĞİNDE KERNOSLAR

VECİHİ ÖZKAYA

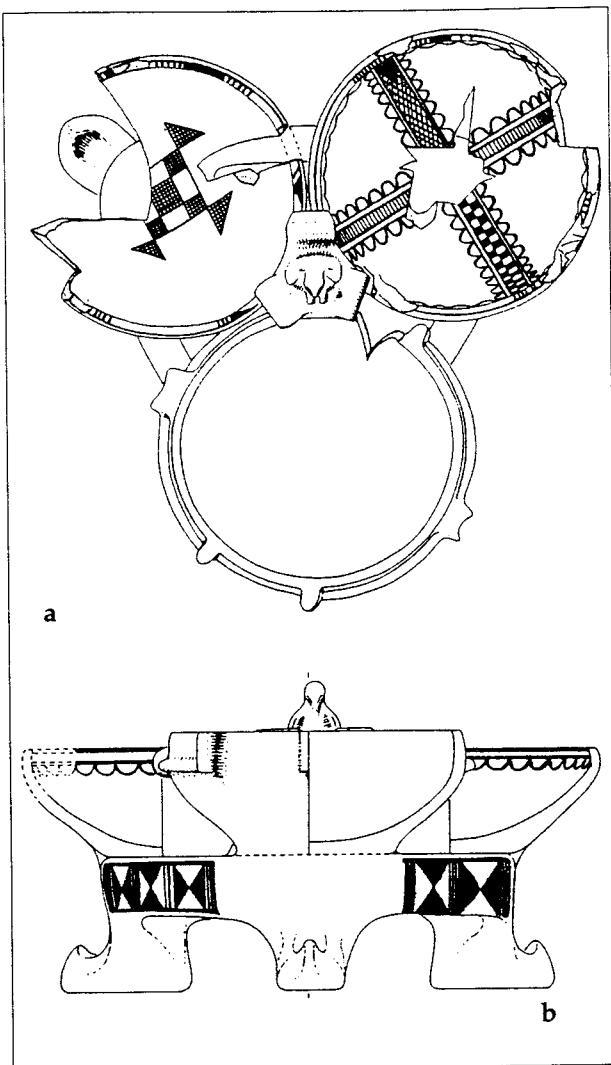
Eski dünyanın görünüşünü tümden değiştiren "Deniz Budunları Göçü'yle bağlantılı olarak, Frigler'in gelişiyile birlikte, Demirçağ Anadolu'su'nda en köklü değişiklik seramik sanatında yaşanır. Bu olgu daha çok vazoların üretim teknikleri, biçim ve bezemelerinde baş gösterir. Her ne kadar öncüleri durumunda olan II. Bin Anadolu geleneklerinden izler taşısalar da¹, daha çok dönemlerinin gerektirdiği yeniliklerle ortaya çıkan ve Frig olarak kabul edilen bu ürünler, biçimleri yanısıra, üzerinde barındırdıkları geometrik ağırlıklı bezek ve betimsel donanımlarıyla da ayrı bir özgünlüğe sahiptirler. Söz konusu Demirçağ Anadolu uygarlığının kültürel kimliğinde bütünleşen seramik sanatında anılan özelliklere sahip çok yaygın biçimlerin varlığı yanısıra, bazı özel vazolar vardır ki, biçimleri ve olası işlevleriyle tamamen farklı bir doku yansımaktadırlar. Bunların Frig çağdaşı, öncesi ve sonrası kültürlerdeki benzerlerinin varlığı ve kullanımlarına getirilen yaklaşımlar, söz konusu Anadolu örneklerinin de nitelik ve niceliklerinin belirlenmesinde önemli çıkış noktaları sağlamakta, saptanabilen işlevleri doğrultusunda, Frig tapımındaki bazı uygulamalara, kaynağına ve yayılmasına ışık tutabilmektedir. Biçimsel ayrintılarıyla *kernos* tanımına uygun Boğazköy ve Kültepe'den tekil örnekler (Res. 1-2), çalışmamızın içeriğine ve amacına hizmet açısından, oldukça önemli bulgular niteliğindedirler.

Boğazköy'den gelme ilk örneğimiz, uçları yukarı kalkık ayaklar üzerine yerleştirilmiş üç derin kase ve bunların arasında yer alan bir "kartal" betiminden oluşan bütünlüktedir² (Res. 1 a-b)³. İkinci örneğimiz Kültepe'dendir (Res. 2 a-b)⁴. Özgür'ün "bir halkaya yanyana ve ikişer ikişer sekiz küçük fincan bağlanmıştır. Her iki fincanın arasında

ortadaki çanağın dibine bağlı birer emzik vardır. Ayrıca, dört kulp da çanağın dışarı taşın ağız kenarını küçük fincanlara bağlamaktadır. Ortadaki çanakta her dört emziğin bağıldığı yerde içkinin fincanların oturduğu bileziğe akması için birer yuvarlak delik vardır. Fincanların, kulpların ve yere basan bileziğin açık kırmızı astarı, koyu kırmızı ve kahverengi ile boyalıdır"⁵ doğrultusundaki tanımlamasıyla, özgün biçimsel ve teknik özelliklere sahiptir.

"*Kült-kabi*" olarak adlandırılan Kültepe son yapı katı⁶ bulgusu vazonun buluntu yeri, işlevi konusunda uyarıcı bilgiler vermemekle birlikte, Özgür'ün "*mana ve kullanım bakımından Eski Mezopotamyâ'nın emzikli kültür kaplarını hatırlatmaktadır*"⁷ yönündeki yorumu, dini içeriğine yeterince açıklama getirmektedir. Hititler'in Gök Tanrı'sına ait I Nolu Tapınak girişinin ön tarafına konumlanmış Frig dönemine ait bir kültür odasında⁸, arka duvara bitişik sunak kalıntısının etrafında, parçalar halinde bulunan ve eksiklerle tamamlanan farklı biçimsel özelliklere sahip, "... der drei auf den Dreifußständer aufgesetzten Schüsseln ist eigener Gestalt"⁹ tanımlanan Boğazköy'den gelme vazo, buluntu yeri ve beraberinde ele geçen arkeolojik verilerle hem Kültepe örneğinin hem de kendisinin işlevini açıklayabilecek niteliktedir¹⁰.

Boğazköy vazosunun işlevi, buluntu yeriyle doğrudan bağlantılıdır. Buluntu alanının içinde her ne kadar bir kültür yontusu ele geçmemişse de¹¹, döşemi ve bulgular, onun Kybele'ye ait kutsal bir yer olabileceği konusunda yeterli ipucu sağlamaktadır. Bunlar arasında en önemlisi taştan oyulma bir kartal betimidir¹². Bunun kültür odasındaki varlığı rastlantısal olmaktan çok, dini içeriğiyle bağlantılıdır. II. binde Hitit tanrıçası Kubaba ile bağlantılı görülen benzeri yırtıcı kuş betimlerinin Frigler'e sarkan bir dini geleneğin

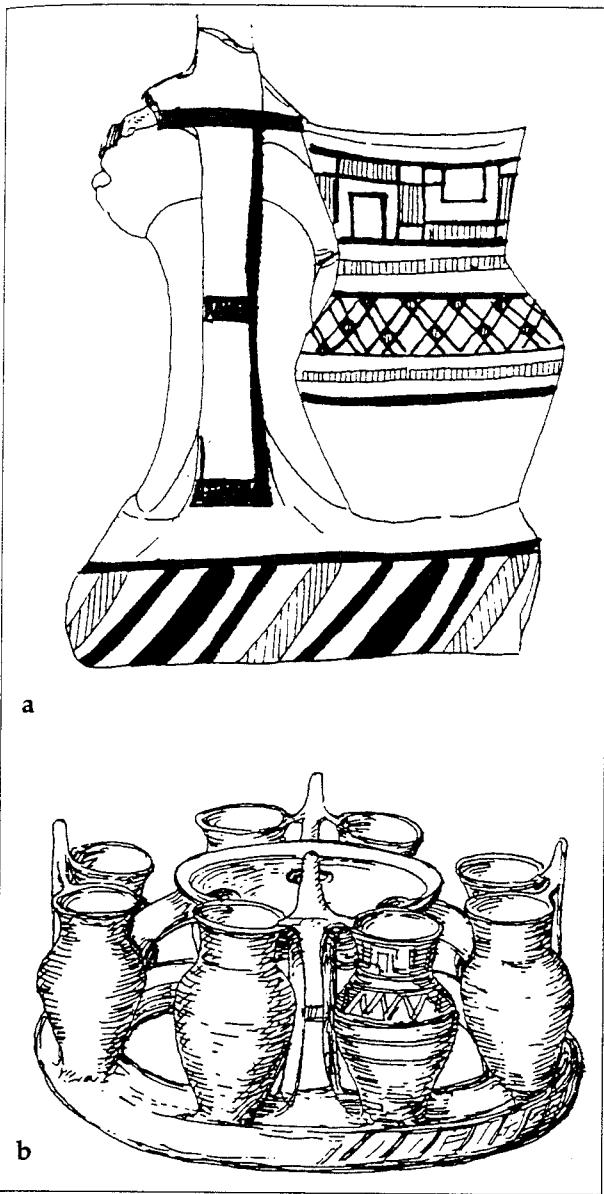
Resim 1

ürünleri¹³ oldukları bilinmektedir ki, bu olgu kültür odasının Kybele ile ilişkisinde yol gösterici ilk kanıt durumundadır. Bunun yanısıra, metal bir levha üzerinde yürüür durumda verilmiş bir aslan betiminin varlığı¹⁴, burasının tanrıça ile olan bağlantısını bir kez daha gündeme getirmektedir.¹⁵ Ayrıca dinsel tören aleti, ya da adak ögesi olarak yorumlanan bir asa-başı (*Keulenkopf*)¹⁶, kültür odası konusundaki kuşkuları giderebilecek son bulgu durumundadır. Beran'ın kültür odasının tasarı hakkındaki görüşleri de¹⁷, burasının Kybele'ye ait bir kültür odası olduğunda tamamen birleşmektedirler. Bu durumda, bizim üç ayaklı vazonun da, anılan veriler ışığında, dini nitelikli olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bulguları ışığında, Boğazköy kültür odası İÖ.

740/735-720/715 tarihleri arasına verilmektedir¹⁸. Genelde Beran'a katılmakla beraber, üç ayaklı vazonun İÖ. 8. yüzyılın sonlarına kadar inen bir dönemde değerlendirilmesi gerektiği inancındayız¹⁹. Kültepe bulgusu ise, buluntu durumuna göre İÖ. 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın ilk yarısına verilmektedir²⁰. İki örnekle de olsa, İÖ 8. yüzyıldan itibaren Frig merkezlerinde varlığı kanıtlanabilen bu vazoların, Kültepe bulgusu ışığında, en azından, İÖ. 6. yüzyyla kadar kullanılmış olduğunu varsaymak olasıdır. Yaygın bulunmamalarının nedenleri, Özgüç'ün de vurguladığı gibi²¹, biçimsel özelliklerinden kaynaklanan sorunların yanı sıra, Frig merkezlerinde gerçek anlamda tapınak olarak yorumlanabilecek mimari unsurların eksikliğinden kaynaklanmalıdır²². Buna rağmen, Demirçağ'da Anadolu'da farklı merkezlerde kullanıldığını gösteren bulgular beklenmelidir.

Dini nitelikleri belirlenebilen bu vazoların isimlendirme ve işlevlerinin belirlenmesi sorunu ise, biçimsel açıdan yakın benzerlerinin, antik yazın dan esinlemeyle, *kernos* olarak adlandırılmasıyla açıklığa kavuşmaktadır. Her ne kadar antik kaynaklar *kernos* biçim konusunda ortak bir noktada buluşamazlarsa da, genelde bunların bir kült ögesi olduğunda yaygın yargı bildirirler²³. Bunnar arasında *kernos* biçim konusunda en belirgin tanım Athenaeus tarafından aktarılmıştır: "*an earthenware vessel, holding within it a large number of small cup cemented together.*"²⁴ Bu tanımlama, özellikle İÖ. 4. yüzyıl Eleusis bulgularıyla arkeolojik gerçeklik kazanmıştır²⁵. Bundan hareketle, genel olarak birbirine bitişik en az iki kabin bileşiminden oluşan biçimsel özelliklere sahip vazolar *kernos* olarak adlandırılmaktadır²⁶. Gerek Kültepe, gerekse Boğazköy bulguları özde bu tanımlama kapsamına girmektedirler ki, dini nitelikleri de dikkate alındığında, bunların *kernos* olarak adlandırılmaları kaçınılmazdır. Bu belirlem, biçimsel ayrıntılarda kendini göstermektedir. Isimlendirme ve işlev sorununun belirginlik kazanması açısından, *kernos*'ların zaman içinde ortaya çıkışının ve coğrafi yayılımının kısaca irdelenmesi; Frig bulgularının ise bu kapsam içinde değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Kernos'ların coğrafi yayılımı ve zamandızinsel devamlılığı konusunda Kıbrıs önemli kanıtlar sunmaktadır. İlk örnekleri İÖ. 2600-2100 (EC III) arasında tarihlenen Kıbrıs *kernos*'larının erkenden

Resim 2

başlayarak Geometrik döneme kadar varlığını sürdürdüğü; İÖ. 4. yüzyılda Eleusis'te gelişimini tamamlayarak son biçimsel özelliklerini kazandığı ve daha sonra devamlılık gösterdiği kabul edilmektedir²⁷. Söz konusu bu uzun zaman aralığında, değişik bölgelerde de olsa, kopoksuz devamlılığı izlenebilen *kernos*'ların tüm Akdeniz dünyasında yaygınlaştığı, Filistin, Mısır, Anadolu, Kiklatlar ve Kita Yunanistan'da ortaya çıkan bulgularla kanıtlanılmaktedir²⁸. Söz konusu bölgelerdeki *kernos* yayımı ve köken sorunu bir yana bırakılacak olursa, bulgular biçimin Anadolu'da da tanındığını göstermektedirler. Ayrın-

tilarda farklılıklar içerseler de, özde benzer biçim özelliklerine sahip sözkonusu bu vazolar, Anadolu'da Erken Bronzçağ'da Troya²⁹, Yortan³⁰, Beycesultan³¹, Karataş-Semayük³², Mersin³³, Tarsus³⁴, Kazanlı³⁵; Demirçağ'da ise, Kültepe ve Boğazköy'ün yanısıra, Daskyleion'da³⁶ ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Troya bulguları dolaylı olarak Melos etkisinde değerlendirilmiş³⁷ ve genelde *kernos*'lar için kaynak olarak Kıbrıs gösterilmişse de³⁸, Anadolu'da biçimin daha önce tanındığına dair belirtiler saptanabilmektedir³⁹. Asıl önemli olan, hemen hemen tüm bölgelerde *kernos*'ların dinsel amaca yönelik kullanımıdır.

Kernos'ların bulunutu durumlarına bakıldığından, Kıbrıs'ın yanısıra, Ege Adaları'ndan gelme ilk bulgular gömütlerden elde edilmedir⁴⁰. Anılan bölgelerde Geometrik döneme geçişle birlikte, gömü adağı olmak yerine, tamamen tapınaklarda ortaya çıkmaya başlarlar⁴¹. Bu durum onların başlangıçta gömütlerde, daha sonra tapınaklarda kullanıldığına kanıt oluşturursa da⁴², bu yargı Anadolu için genellenmez; çünkü, Beycesultan'dan EB I katmanı XVIIb'den gelme örnek⁴³, bir kültür odasında⁴⁴ bulunmuştur ki, bu durum *kernos*'ların, Kıbrıs ve adaların aksine, Anadolu'da gömüt döşemi olarak kullanılmadıklarını göstermektedir. Demirçağ'a ait Boğazköy örneğinin de (Res. 1) bir kültür odasında gün ışığına çıkarılması, arada arkeolojik olarak doldurulamayan büyük zaman boşluğununa rağmen, geleneğin Demirçağ'da da değişmediğine yorumlanabilir. Bunların dışında, *kernos*'ların Eleusis Mysterleri'ndeki farklı kullanımı hem antik yazından, hem de buradaki bulgulardan ortaya konabilmektedir⁴⁵. Kanıtlar, bu üç kullanım biçiminin de birbirleriyle bağlantılı ve dinsel amaçlı olduklarında yol göstericidirler.

İster gömütte, ister tapınakta bulunmuş olsun, zamandızinsel ve coğrafi olarak çok geniş bir alana ve uzun bir döneme yayılmış olan *kernos*'lar arasındaki benzerlikler salt biçimde değil, işlevde de görülmektedir. Bu biçimsel benzerlik ve ilişkiler, *kernos*'ların özde Bronzçağ'dan günümüze⁴⁶, çok yaygın bir şekilde kültür ögesi olarak kullanılmalarından ve bu yönde değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Farklı yerlerde de olsa, bulunan her örnek, onun yerel bir tanrıça kültüyle olan ilişkisine açıklık getirmekte ve tüm Akdeniz dünyasındaki varlığına tanıklık etmektedir. Kıbrıs, Melos ve Girit'ten gömü bul-

gusu *kernos*'ların dini nitelikleri, beraberlerinde bulunmuş nesnelerle doğrulanabilmekte; simge-leri kuş (güvercin), yılan ve boğa olan yeraltı dünyasıyla ilgili bir tanrıça ile bağlantıları kanıtlanabilmekte ve bunun Girit'in Yılanlı Tanrıça'sı ile özdeşliği kabul görmektedir⁴⁷. Bu benzerlik, Palaikastro'da Yılanlı Tanrıça'nın bir kutsal oda-sında, *kernos*'larla birlikte, ellişerinde yılan tutan çok sayıda pişmiş toprak kadın ve kuş betimleri-nin beraberce bulunmasıyla da pekişmektedir⁴⁸. Kıbrıs ve Ege adalarında bulunan Bronzçağ *kernos*'larının tanrıça kültüyle belirlenen dinsel içi-çelikleri, Anadolu'da Beycesultan'da da belgele-nebilmevidir. Beycesultan Katman XVIIb'deki tanrı ve tanrıça çiftine ait kutsal odanın döse-mindeki "kutsal boynuz'lar ve adak nesneleri ile birlikte bulunan bir örneğin varlığı, burada da anılan *kernos*'un olasılıkla aynı şekilde bir tanrı-çaya adandığını düşündürmektedir⁴⁹. Dolayısıyla, burada, tipki *kernos*larda olduğu gibi, anatan-riça inancında da Adalar ve Anadolu arasındaki tam belirlenemeyen ilişkiler gündeme gelmektedir⁵⁰. Bunun doğruluğu kabul edildiğinde, gerek anatanrıça inancının, gerekse bu yöndeki bulgu-ların zamansal önceliği, Anadolu'nun kaynak olabilme olasılığını düşündürmektedir. Anadol-u, Kıbrıs ve Adalar dışında, *kernos*'ların Bronz-çağ'da diğer bölgelerdeki böylesi bir tapınumla bağlandı konusunda, Mısır'daki tanrıça Hatt-hor'a adanmış Deir el-Bahari tapınağından gel-me *kernos*ları da burada anmak yerinde olur⁵¹. Sonuçta, dinsel anlamda *kernos* kullanımını ve tanrı-ça kültürleri ile olan ilişkisi, Anadolu, Filistin, Misir, Girit, Kuzey Afrika, Güney İtalya, Sicilya ve Kita Yunanistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada belirlenebilmekte ve Bronzçağ'dan iz sürerek, varlığını çeşitli biçimlerde Geometrik dönem ve sonrasına kadar sürdürdüğü kanıtla-nabilmektedir⁵².

Bu genel değerlendirme koşutunda Frig örneklerine gelince, özellikle Boğazköy bulgusu (Res. 1) bu çerçeveye içinde değerlendirilmesi gerekiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Herşeyden önce, olasılıkla Kybele'ye adanmış bir kültür odasından gelmesi, yukarıda belirtildiği üzere, onun anatanrıça kültüyle olan ilişkisine yeterli kanıttır. Beraberinde bulunmuş kartal yontucuk-ları⁵³, kökende Bronzçağ'a kadar uzanan bir ge-leneğin ürünü olarak, örneğimizi diğerleriyle benzeştirmektedir. Bu vazonun *kernos* olarak ta-

nımlanması gerekiği ve anatanrıça kültüyle bağ-lantısı konusunda buluntu yeri, durumu ve bera-berindeki bulguların yanısıra, biçimsel ayrıntıları da doğrulayıcıdır. Birbirine iliştirilmiş üç kase ve ortalarındaki "kartal" betimi ile, biçimsel olarak, Kıbrıs'tan Geometrik döneme ait bir *kernos*'la benzeşmektedir⁵⁴. Söz konusu bu benzerlik Bo-ğazköy örneğini, işlev ve biçim açısından, *kernos* olarak değerlendirmemizi zorunlu kılmaktadır. Örneğimizde boğa protomu gibi bazı ayrıntılara yer verilmemesi, yerel farklılıklardan kaynakla-nıyor olsa gerektir. Kültepe vazosu ise (Res. 2), Erken Bronzçağ'dan tanınan biçimle *kernos*'la-rın sahip olduğu ana özellikleri yansımaktadır. Dolayısıyla, Boğazköy ve Kültepe *kernos*'ları, bi-çimin Demirçağ'da Anadolu'da da tanındığını ve anatanrıça kültüyle bağlı olduğunu arkeolojik olarak kanıtlayan önemli bulgular durumdadırlar.

Erken Bronzçağ'da Anadolu'da varlıklarını kanıtla-nabilen *kernos*'ların Demirçağ'a hangi yolla aktarıldığı sorunu, aradaki büyük zaman boşluğu ne-denile, açıklanması zor bir durum ortaya çıkar-maktadır. Geometrik dönemde Akdeniz dünyasındaki yaygınlığı, Kıbrıs kaynağından Fenikeli-ler aracılığıyla açıklanmakla beraber⁵⁵, bunu Ana-dolu'ya uyarlamak oldukça güçtür. Her ne kadar seramik sanatında Demirçağ'da Frig ve Kıbrıs arasında bazı ilişkilerin varlığı savlanmışsa da⁵⁶, bu, arkeolojik olarak, somut bir şekilde kanıtla-namamaktadır. Bu nedenle, *kernos*'un Frigler'de kullanımı, tipki Kybele kültürde olduğu gibi, Er-ken Bronzçağ'a iz süren dinsel bir geleneğin de-vamı olarak, Anadolu öncülerinden kaynaklan-dığı varsayılabılır. Arkeolojik olarak kanıtlan-makta büyük zorluklar içeren bu varsayımdan yana, şimdilik, tüm Akdeniz dünyasında anatan-riça kültürünün bir öğesi olarak kullanılan *kernos*'un, Demirçağ Anadolu'sunda da, kaynağı Neolitik döneme uzanan⁵⁷, Kybele tapımında da kullanıldığı belirtmekle yetinmek durumunda-yız.

Bu vazoların ortaya çıkarıldığı merkezlerde elde edilen kanıtlar ortak bir noktada birleşmektedir-ler: ölümden sonraki yaşama ilişkin inanışların gereği gömülere konmaları yanısıra, özde ortak özelliklere sahip anatanrıça kültürlerinde kullanı-lan bir öğe olmaları. Antik yazında *kernos*'lar her zaman Rhea-Kybele kültü ile bağlılı gösteril-

le bağı-
e bera-
ntılıları
ase ve
olarak,
rnos'la
ik Bo-
kernos
ctadır.
ntilara
nakla-
es. 2),
nos'la-
ctadır.
rı, bi-
ğını ve
arke-
duru-

anıtlar
akta-
ğu ne-
çkar-
ünuya-
nikeli-
t Anan-
kadar
Kıbrıs
da⁵⁶,
anıtlar-
ler'de
si, Er-
in de-
aklan-
itlan-
m bir
atan-
ı ker-
yanağı
da da
ında-

elde
tedir-
şaların
ortak
llanı-
r her-
teril-

mışlardır. Palaikastro'da *kernos*'larla birlikte bulunmuş pişmiş toprak kadın betimlerinin adanlığı Yılanlı Tanrıça'nın, Rhea'nın öncülü olduğu kabul edilmektedir⁵⁹. Grek mitolojisine göre Rhea'nın Demeter'in annesi olması, iki kültür arasındaki bağlantıyı zorunlu kılmaktadır⁶⁰. Dolayısıyla, antik yazında Demeter kültürde kullanıldıkları dair bilgi verilmese de, Eleusis'te ortaya çıkarılmalarının nedeni bu bağlantıda yatkınlıdır. Grek dünyasında Rhea, Frig anatanrıçası Kybele ile eşimsenmekteydi ve bu olgu ortak kültsel öğelerde de kendini göstermektedir⁶¹. Bu benzeşimden hareketle, her ne kadar *kernos*'un Kybele kültürde kullanımının Rhea ile eşimsendiği İÖ. 5. yüzyıldan sonra olduğu savlanmışsa da⁶², Boğazköy bulgusu bunu yadsımatka ve en azından, İÖ. 8. yüzyılda Frigler'de tanındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Erken Bronzçağ Beycesultan ve Yortan örnekleri de dikkate alındığında, Demirçağ'daki kullanımının Rhea'dan kaynaklandığını savlamak inandırıcı olmaz. Bulgularda zamandızinsel devamlılık sağlanamazsa bile, *kernos* biçimini ve bunun Frigler'de kullanımı konusunda Anadolu kökeni gündeme gelmektedir; ancak, geleneğin devamlılığını gösteren somut arkeolojik verilerin eksikliği, bunun güçlü bir sav olmaktan öteye gitmesine olanak tanıtmamaktadır.

Erken Bronzçağ'dan itibaren anatanrıça kültürleri ile bağlantılı vazolar oldukları saptanabilen *kernos*'ların tapımsal işlevleri yeterince sağlıklı açıklanamamasının altında yatan sorun, daha çok bu konuda bilgi veren antik yazından kaynaklanmaktadır⁶³. Genel ortak eğilim, bunların anatanrıça kültürlerinde, bulundukları yörelere göre farklılıklar gösteren işlevler doğrultusunda kullanıldıkları yönündedir. Demeter kültürde kullanımı ve bu vazolar içine konan sunular, yine antik yazından hareketle, Upson tarafından ortaya konabilmistiştir⁶⁴. Kybele kültürde ise, Roma dünyasında tanrıça ve Attis adına düzenlenen yıllık dinsel kutlamaların bir parçası olan *taurobolium* törenlerinde kullanıldığı varsayılmaktadır⁶⁵. Gerek Kybele adına geç Roma döneminde yapılan dinsel kutlamaların, gerekse *taurobolium* törenlerinin Anadolu-Frig kaynaklı olduklarının arkeolojik açıdan ortaya konması⁶⁷, bu kültürde kullanılan *kernos*'lar için de, biçimde olduğu gibi, aynı kökene işaret etmektedir. Boğazköy ve Kültepe bulguları bu konuda yönlendirici olup,

kernos'un Frigya'daki kullanımının İÖ. 8. yüzyıl dan 6. yüzyıla kadar devamını kanıtlamaktadır. Daskyleion bulguları ise, bu devamlılığı daha geç dönemlere taşıyabilecek niteliktedirler.

Sonuç olarak, gömüt ya da tapınak bulguları dumrundaki *kernos*lar, Erken Bronzçağ'dan geç dönemlere kadar, genelde "chthonic" anatanrıça tapınmlarında kullanılmış olarak, Akdeniz kültürlerinde, yerel inanışlar doğrultusundaki farklılıklarla, uzun bir zaman diliminde kullanılmışlardır. Arkeolojik veriler, gerek anatanrıça tapımda, gerekse bu türden vazoların kullanımında zamansal önceliğin Anadolu'da olduğunda birleşmektedirler. Diğer kültürler için bu konuda bir Anadolu kökeni ileri sürmek yanlış olabilir; ancak, Demirçağ'da Frigler'de *kernos* kullanımı ve Kybele kültü için, aradaki büyük zaman boşluğununa rağmen, bunu savlamak olası görülmektedir. Kuşkusuz doğrudan bir bağlantı düşünülemez; ancak, Anadolu uygarlıklarının erkene iz süren gelenekçiliği bu konuda yol göstericidir.

KISALTMALAR VE DİPNOTLAR

Beran, "Kultstätte", : T. Beran, "Eine Kultstätte phrygischer Zeit in Boğazköy", MDOG 94 (1963), 33-52.

Özgür, Kültepe, : T. Özgür, *Demir Devrin de Kültepe ve Çivarı* (1971).

Upson, Kernos, : F. Upson, *The Kernos in Ancient Cult* (Harvard University, Dissertation for the degree of Ph.D. 1941-42).

Vermaseren, Cybele, : M.J. Vermaseren, *Cybele and Attis, the Myth and the Cult* (1977).

1. K. Bittel, *Kleinasiatische Studien: Kimmerier, Phrygier und Skythen in Kleinasiens* (1942), 109-116; E. Akurgal, *Phrygische Kunst* (1955), 25-26; G.K. Sams, *The Phrygian Painted Pottery of Early Iron Age and Its Anatolian Setting* (1971), 316 vd.; V. Öz kaya, İÖ. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramigi (1995), 137-143.

2. Beran "Kultstätte", 45-46, Abb. 13-14. Biçimde benzer olmakla birlikte, bezeksel donanımında farklı özellikler gösteren kaselelerin biri kulplu ve diştan ağız kenarı altına yerleştirilmiş kabartma bir kuşak ile bezemesizdir. Diğer ikisi ise, kabartma donanımdan yoksun olarak, ağız kenarları ve içeri geometrik anlayışta bezeme kapsamına alınmıştır. Kaselelerin konumlandırıldığı üç-ayak üzerindeki yatay taşıyıcılar, kum saatı örgeleri ve düz-sarkık üçgen bezekleriyle donanmış.

3. Beran, "Kultstätte", 45, Abb. 14.

4. Özgür, Kültepe, Fig. 101-103, Lev. XXVII, 3a-b.

5. Özgür, Kültepe, 28.

6. Kültepe'deki son yapı katı İÖ. 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın ilk yarısını kapsadığı kabul edilmektedir; Özgür, *Kültepe*, 5.
7. Özgür, *Kültepe*, 28.
8. Beran, "Kultstätte" 33 vd., Abb. 4-5: Boğazköy'deki 1961 kazı döneminde ortaya çıkarılan bu kültür odası, yaklaşık kare tarşılı alanının arka ve sol duvarını kuşatan bir "seki", arka duvara bitişik "sunak" şeklinde bir yükselti ve bunun önde yer alan bir taşa oyulmuş "adak çukuru"yla oldukça yalın bir yapı sergilemektedir.
9. Beran, "Kultstätte", 45.
10. Boğazköy ve Kültepe örnekleri arasındaki benzerlikler Özgür tarafından da vurgulanmıştır; bkz., *Kültepe*, 28.
11. Hangi nedenden kaynaklandığı tam olarak belirlenemeyen bir yangınla tahrip olmuş odanın kalıntıları arasında bir yontunun varlığını gösterir izlerin belirlenememesi, ahşap bir kültür yontusunun varlığına yorumlanmaktadır. Bkz., Beran, "Kultstätte", 50.
12. Beran, "Kultstätte", Abb. 9-10.
13. H.T. Bossert, "Santas und Kupapa" *Mitteilungen der altorientalischen Gesellschaft*, VI,3 (1932), 32, Abb. 19; M.J. Mellink, "A Votive Bird from Anatolia", *Expedition* 6 (1963-64), 30 vd.; M.J. Vermaseren, *Cybele*, 22, Fig. 10; R.S. Young, "Dogdung at Gordion", *Archaeology* 22 (1969), 273 vd; Özgür, age. (n.1), 119, n. 467.
14. Beran, "Kultstätte", Abb. 12.
15. Kybele-aslan birlaklığını, dolayısıyla söz konusu hayvanların Kybele tapımındaki kutsallıkları konusunda Arslankaya Kült Anıtı nişi içindeki tanrıçayla birlikte verilmiş aslan kabartmaları tek başına yeterli kanıt dururmundadır: Akurgal, *Phrygische Kunst*, Taf. 36 a-b; 37; ay., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander* (1971), 88-90, Abb. 52-54; A. Gabriel *Phrygie. Exploration Archéologique IV. La Cité de Midas*, *Architecture* (1965), Pl. 46, 47a; C.H.E. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments* (1971), 87-88, Fig. 186-191, 523.
16. Beran, "Kultstätte", 40-41, Abb. 7.
17. Söz konusu alanın tasarı ve döşemi konusunda Beran ("Kultstätte", 51-52), Boğazköy Frig kalesinin GD kapısındaki kültür odası (age., 51, n.23) ile Ankara, Gordion kültür kabartmaları (age., 51, n. 24) ve Frig kaya anıtlarından hareketle, benzer mimari biçimde olması gerektiğiinde görüş belirtir.
18. Salt seramik bulguları esas alınarak elde edilen bu tarihlemeyi zamansal olarak daha geniş tutmak olası. Beran'ın da belirttiği gibi ("Kultstätte", 42), kültür odası içinde bulunan metal levha üzerindeki aslanın (age., Abb. 12) İÖ. 10-9. yüzyıla sarkan geleneksel Hitit biçimini yansitan özellikle, kültür odasının daha geniş bir zaman dilimi içinde kullanımda olabileceği yol göstericidir.
19. Beran ("Kultstätte", 48), yatay taşıyıcılar üzerindeki bezeme kuşağında yer alan kumsaati örgülerinin varlığı, gölgelerin varlığı, içe çiçeklerin eksikliği nedeniyle, vazonun Akurgal'ın "Übergangsstil" evresine (*Phrygische Kunst*, 8 vd., 37 vd.) ait olduğu görüşündedir. Anahatlarıyla Beran'ın görüşlerine katılmakla beraber, vazo donanımında hayvan betimleri ve içe çiçeklerin eksikliği nedeniyle gece çekilen ve kum saatı örgülerinin varlığıyla erkenle ilintilendirilen bir değerlendirme, bilinen örneklerliğinde, tartışmaya açıktır. Öncelikle vazonun erken Frig vazosu biçimde bağlantısına yorumlanan taşıyıcılar üzerindeki kum saatı bezekleri, erken Frig vazolarında genelde kulpalar üzerinde (Akurgal, age., Taf. 1-5; Özgür, *Frig Boyali Seramiği*, 56, 110; Lev. 1-3) görülmeli yanısıra, varlığını olgun Frig biçiminin çeşitli ürünlerde daha değişik alanlarda da sürdürdüğü görülmür. Örneğin Tümülüs III, P ve Gordion kent merkezinde bulunan vazolar üzerinde bu bezegen Gordion tarihbine dek kullanıldığı gözlemlenir (Akurgal, age., Taf. 11; Özgür, age., 28 a-b, 30-34). Dolayısıyla bu bezek ya da bezek kümeleri, boyalı Frig seramikte bir evrenin sınırlandırılmasında tek başına bir olgu olarak görülmemelidir. Ayrıca, yine taşıyıcılar üzerindeki bir bezeme kuşağında aynı eksen üzerindeki sarkık ve düz üçgen dizininden oluşan bezeme kuşağı, İÖ. erken 7. yüzyıldaki Kimmer tarihbine dek kullanımda olduğu kabul edilen bir Gordion kraterinin boyun bezemesi olarak aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır (R.S. Young, "The Gordion Campaign of 1967", *AJA* 72, 1968, Fig. 75,26.; G.K. Sams, "Schools of Geometric Painting in Early Iron Age", *The Proc. of the Xth Int. Cong. of Class. Arch.*, 1973, Pl. 62,12; 227 vdd.; F. Prayon, *Phrygische Plastik*, 1987, Taf. 39a; Özgür, age. 92, Lev. 28 a-b). Kaseler içindeki değişik geometrik örgütlerin oluşturduğu bezeme örnekleri, daha çok, İÖ. 8. yüzyılda Batı Frigyasında, özellikle Gordion'da yoğunlaşan bezeme anlayışını yansıtmaktadır. Vazonun tüm bezemeleri irdelediğinde, erken Frig biçiminden izler yansıtması yanısıra, söz konusu bezeklerin de devamlılığının görüldüğü ve Akurgal'ın "Reifphrygische stil" (age., 10 vd., 39 vd.) olarak nitelendiği dönemin izlerini yansıtmaktadır ki, bu da vazonun İÖ. 8. yüzyılın sonları, 7. yüzyılın başlarına kadar inebileceğinde yol göstericidir. Hayvan betimleri ve içe çiçeklerin eksikliğinden hareketle, erkenden koparılan vazonun tarihi konusundaki Beran'ın görüşleri, Frig seramigi için genellenmez; çünkü her iki bezeme anlayışı ve örgütler, teknikte farklı olsalar da, varlığını İÖ. 6. yüzyıl ortalarına kadar, yeni yaratılan biçimlerin koşutunda, sürdürmüştür. Karş. T. Özgür, *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi* (1982), 61-62, Lev. 79 1 a-c; Şek. 163; Özgür, age., 61, Lev. 22c.
20. Özgür, *Kültepe*, 5.
21. Özgür, *Kültepe*, 28: "... bu sekli ile her an kullanılmaya, her tarafa götürülmeye uygun değildir."
22. R.S. Young, "The Phrygian Contribution", *Proc. of the Xth Int. Cong. of Class. Arch.* (1978), 9 vdd.
23. Antik kaynaklarda geçen *kernos* ve bağlantılı biçim tanımlamaları konusunda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz., Upson, *Kernos*, 46-50, 72-99.
24. Upson, *Kernos*, 75, n.1; Vermaseren, *Cybele*, 188, n. 694; R. Duthoy, *The Taurobolium, Its Evolution and Terminology* (1969), 72 vdd.
25. H. Thompson, "The American Excavations in the Athenian Agora", *Hesperia* III' (1934), 447; G.E. Mylonas, *Eleusis and Eleusinian Mysteries* (1961), 221 vd.; Upson, *Kernos*, 122-135.
26. Thompson, age., 448, n.1; Upson, *Kernos*, 138: "it is a portable earthenware vessel to which is attached a series of smaller vessels or cups (kotylisks), not less than two in number..."; Vermaseren, *Cybele*, 105: "... a vessel to which several small cups have

- been attached.”; J. Thimme, *Art and Culture of Cyclades* (1977), 608: “A ritual container for small libation- and food-offerings consisting of several smaller vessels joined to form a single, composite vase...”.
27. Upson, *Kernos*, 23 vđ.
 28. Genelde tecimsel ilişkiler sonucu Akdeniz’de yaygınlaştığı varsayılan *kernos’ların* coğrafi yayılımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Upson, *Kernos*, 20-50.
 29. W. Doerpfeld - H. Schmidt - A. Goetze, *Troja und Ilion*, I (1902), 272, Fig. 2-5; karş. Upson, *Kernos*, 32, Pl. II, Fig. 17-18.
 30. T. Kâmil, Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, BAR 145 (1982), 46-47, Pl. XV, no. 238, Fig. 74 a-b; Fig. 98, no. 38-39
 31. S. Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels* (1962), 127, 129, Fig. P. 14:32; Fig. P. 20:3, Pl. XVIII: Yortan ürünleriyle bağlantılı görülen (age., 134) ve “multiple vessels” olarak değerlendirilen (age., 127) Beycesultan’dan iki örnektен biri Katman XIX’dan olup, iki vazonun bileşiminden (age., Fig. P. 14:32); Katman XVIIb kültür odası bulgusu durumundaki diğeri ise, dört küçük vazonun bileşiminden oluşmaktadır (“quadruple vessel”, age., Fig. P.20:3). Ayrıca bkz., Kâmil, age., 46 vđ.
 32. M.J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük in Lycia”, AJA 70 (1966), Pl. 61, Fig. 30; Kâmil, age., 47.
 33. Kâmil, age., 47, n.78.
 34. H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*. II (1956), Pl. 260, 268; Kâmil, age., 47.
 35. Kâmil, age., 47, n.79.
 36. Anadolu’da yaygınlığı konusundaki bekentilerimize cevap verebilecek nitelikte bulguların Daskyleion kazılarında ortaya çıkarıldığı Prof. Dr. T. Bakır tarafından bana sözlü olarak iletilmiştir. Katkılardan dolayı teşekkür ederim.
 37. Upson, *Kernos*, 32.
 38. Upson, *Kernos*, 22 vđ.
 39. En erken Kıbrıs örnekleri İÖ. 2600-2100 (EC III) olarak tarihlenirken (Upson, *Kernos*, 23 vđ.), Beycesultan ve Yortan bulguları EB I ve EB II arasında değerlendirilmektedir; bkz., Lloyd-Mellaart, age. (n. 31), 134; Kâmil, *Yortan Cemetery* (n. 30), 47, 60 vdd.
 40. Bronçağ’dan Geometrik evreye degen, mezar bulgusu durumundaki Kıbrıs ve Ege Adaları’ndaki çeşitli merkezlerden elde edilme *kernos’lar* konusunda bkz., W. Lamb, *Corpus Vasorum Antiquorum, Great Britain* 11 (1936), Pl. 6.3; Upson, *Kernos*, 53; C. Zervos, *L'art des Cyclades du début à la fin de l'âge du bronze, 2500 2100 avant notre ère* (1957), Fig. 142, 143, 145, 151; C. Renfrew, *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and Aegean in the Third Millennium B.C.* (1972), 189, 194, Pl. 11; Thimme, age. (n. 26), 114-117, Fig. 422-424.
 41. Upson, *Kernos*, 61.
 42. Upson, *Kernos*, 137.
 43. Lloyd-Mellaart, age. (n. 31), 127, Fig. P.20:3.
 44. Kült odası konusunda bkz. Lloyd-Mellaart, age., 29-33; Fig. 9, Pl. VI.
 45. Thompson, age. (n. 25), 447-448; Upson, *Kernos*, 122-135; Mylonas, age. (n. 25), 221 vđ.
 46. *Kernos* ya da benzeri biçimlerin Orthodox kilisesindeki kul-anımı konusunda bkz. Upson, *Kernos*, 117 vdd.
 47. Upson, *Kernos*, 52-57, Thimme, age. (n. 26), 114-116.
 48. Upson, *Kernos*, 33, n.3; 56, n.1.
 49. Lloyd-Mellaart, age., (n. 31), 29-33; Fig. 9, Pl. VI; Fig. P.20:3.
 50. Lloyd-Mellaart, age., 31-32.
 51. Upson, *Kernos*, 25 vđ., n. 2.
 52. Naucratis’tे Aphrodite, Rodos’ta Athena, İtalya ve Sicilya’da Magna Mater, Kartaca’da Tanit, Eleusis’tе Demeter gibi tanrıça kültürleriyle bağlantılı olarak, Kıbrıs ve Doğu kökenli kabul edilen ve Fenikeliler aracılığıyla Akdeniz dünyasında yaygınlaştığı varsayılan *kernos’lar* konusunda bkz., Upson, *Kernos*, 61 vdd.
 53. Beran, “Kultstätte”, Abb. 9-10.
 54. Farklı olarak, Kıbrıs örneğinde vazoya bir de boğa başları eklenmiştir. Karş., Upson, *Kernos*, 38, n.1, Pl. I,10.
 55. Upson, *Kernos*, 62 vđ.
 56. Bittel, *Kleinasiatische Studien* (n. 1), 110; Akurgal, *Phrygische Kunst*, 31 vđ. Karş. Özka, *Frig Boyalı Seramigi*, 163 vđ.
 57. E. Laroche, “Koubaba, déesse anatoliennne et le problème des origines de Cybele”, *Éléments orientaux dans la religion grecque* (1960), 114 vdd.; J. Mellaart, *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia* (1967), 183; Vermaseren, *Cybele*, 16 vđ.; F. Naumann, *Die Ikongraphie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Ist.Mitt. Beiheft 5 (1987), 15.
 58. Upson, *Kernos*, 57; 88-89-90; Thompson, age. (n. 25), 447, n.3.
 59. Upson, *Kernos*, 57, n.1; 143.
 60. Upson, *Kernos*, 141, n.3. Vermaseren, *Cybele*, 32-33, 71; W. Burkert, *Greek Religion* (1985), 177 vđ.
 61. C.H. Moore, “On the Origin of the Taurobolium”, *Harvard Studies in Classical Philology* XVII (1906), 46; Upson, *Kernos*, 140-141; Laroche, age. (n.57), 113 vđ.; G. Showerman, *The Great Mother of the Gods*² (1969), 31 vđ, 78; Vermaseren, *Cybele*, 32-33, 71; Ö Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater Tapınımu”, DTCFD XXIX, 1-4 (1979), 183 vdd.
 62. Upson, *Kernos*, 142.
 63. Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için bkz. Upson, *Kernos*, 100 vđ.; R. Duthoy, *The Taurobolium, Its Evolution and Terminology* (1969), 74 vđ.
 64. Upson, *Kernos*, 122-135. Ayrıca bkz. Mylonas, age. (n. 25), 222.
 65. Bu törenler konusunda bkz. H. Graillot, *Le Culte de Cybèle. Mère des Dieux à Rome et dans l'Empire romain* (1912), 78 vđ.; Vermaseren, *Cybele*, 96-125; Showerman, age. (n. 61), 56 vđ.; Çapar, age.(n. 61), 178 vđ; V. Özka, “Kuyulu Anıtlar ve Frigler’de Taurobolium”, *Anadolu Araştırmaları* (Baskıda).
 66. Duthoy, age., 72-76, 99-101: Söz konusu törenlerde kurban edilen boğanın cinsel organlarının konulduğu yönündeki görüşleri, *taurobolium* yazıtlarından hareketle, yadsıyan Duthoy, *kernoslara* kurban kanının konulduğunu savunur. Ayrıca bkz. Vermaseren, *Cybele*, 105-106,118.
 67. A. Körte, “Kleinasiatische Studien III. Die phrygischen Fels-denkmäler”, AM 23 (1898), 102 vđ.; Moore, age. (n. 61), 43 vđ.; Özka, age (n. 65).